

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos magistrantūros studijų programa

Renatos Pocevičienės

**LYTIŠKUMO UGDYMO REIKŠMĖ LYTINIO TAPATUMO
FORMAVIMUISI IR LYTINEI ELGSENAI**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas -
doc.dr. Adolfas Juodraitis*

2007

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta *teorinė* lytiškumo bei seksualumo sampratų ir paauglių bei seksualines paslaugas teikiančių moterų požiūrio į lytiškumo ugdymo reikšmę jų lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai *analizė*.

Iškelta *hipotezė*, kad nepalanki sociokultūrinė aplinka šeimoje, nepakankamas lytiškumo ugdymas mokykloje sudaro prielaidas paauglių lytinio tapatumo problemų formavimuisi ir nesaugiai lytinei elgsenai.

Sutelktos grupės (focus group) bei pusiau standartizuoto tipo interviu metodais buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas - atskleisti lytiškumo ugdymo reikšmę lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai. Analizuojant tyrimo duomenis buvo taikomas *kokybinis – interpretacinis (turinio analizės) metodas*.

Tyrimo dalyvavo 7 Šiaulių „N“ gimnazijos ir 9 Šiaulių „N“ mokyklos paaugliai bei 10 sekso paslaugas teikiančių moterų.

Empirinėje dalyje nagrinėjamos paauglių seksualumo tendencijos, ankstyvų seksualinių santykių paplitimas, motyvai, pasekmės, lytiškumo, seksualumo samprata ir kaip turėtų vykti paauglių lytiškumo ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje, kuris formuotų paaugliams socialinius bei sprendimo priėmimo įgūdžius.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Švietimo ir mokslo ministerijoje iki šiol nėra suformuotos lytiškumo ugdymo koncepcijos. Šiuo metu esama priešpriešos tarp integruoto į bendrojo lavinimo turinį lytiškumo ugdymo ir lytinio švietimo pagal ugdytinių poreikius.
2. Dėl lytiškumo ugdymo stokos ir nepakankamo efektyvumo ugdymo įstaigose, per menko tėvų vaidmens, nepalankios sociokultūrinės aplinkos šeimoje susidaro prielaidos paauglių lytinio tapatumo problemų formavimuisi ir nesaugiai lytinei elgsenai.
3. Tiek paaugliai, tiek sekso paslaugas teikiančios moterys iš esmės neskiria lytiškumo ir seksualumo sąvokų, pateisina ankstyvus lytinius santykius, stokoja sąmoningos motyvacijos išvengti ankstyvų atsitiktinių lytinių santykių.
4. Paaugliai nepasitiki tėvų teikiama informacija lytiškumo klausimais, todėl mokykla, siekdama intensyvesnės partnerystės su šeima ugdant vaikų lytiškumą, turėtų organizuoti tėvų švietimą ir suteikti jiems pedagoginių bei psichologinių žinių apie tai, kaip bendrauti su vaikais įvairiomis lytiškumo temomis.
5. Paaugliai yra motyvuoti dalyvauti lytiškumo ugdymo programas įgyvendinant popamokinėje ir individualioje veikloje. Jų manymu, mokykloje vyresniųjų klasių mokiniams turi būti įvestas atskiras mokomasis dalykas lytiškumo ugdymui, o pradinių klasių mokiniams - integruotas į visus mokomuosius dalykus. Hipotetiniame modelyje akcentuojamas aktualios lytinio švietimo temos, susijusios su reprodukcine sveikata.
6. Sekso paslaugas teikiančių moterų požiūris į lytiškumo ugdymą įstaigoje neigiama. Tai sudaro prielaidas rizikingai lytinei elgsenai, nepalankiai sveikatai.

Esminiai žodžiai: paaugliai, sekso paslaugas teikiančios moterys, lytinis tapatumas, lytinė elgsena, lytiškumo ugdymas, lytiškumas, seksualumas.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. LYTIŠKUMO RAIŠKA	10
1.1. Lytiškumas kaip asmens savybė.....	10
1.1.1. Seksualumo ir lytiškumo samprata	10
1.1.2. Paauglių lytiškumo raiškos ypatumai	13
1.2. Veiksniai, lemiantys lytiškumo raiškos ypatumus.....	16
1.3. Paauglių lytiškumo ugdymo prielaidos.....	22
1.3.1. Jaunų žmonių požiūris į lytiškumą	22
1.3.2. Lytiškumo ugdymas mokyklose ir švietimo reformos pokyčiai.....	23
2 skyrius. PAAUGLIŲ IR SEKSUALINES PASLAUGAS TEIKIANČIŲ MOTERŲ POŽIŪRIS Į LYTIŠKUMO UGDYMO REIKŠMĘ JŲ LYTINIO TAPATUMO FORMAVIMUISI IR LYTINEI ELGSENAI	26
2.1. Tyrimo metodika.....	26
2.1.1. Tyrimo metodų apžvalga	26
2.2. Respondentai	27
2.3. Paauglių požiūris į lytiškumo ugdymo reikšmę lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai	30
2.4. Focus grupių dalyvių individualių refleksijų turinio analizė	44
2.5. Sekso paslaugas teikiančių moterų požiūris į lytiškumo ugdymo reikšmę lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai	44
Išvados	55
Pasiūlymai	56
Literatūra	57
Summary	61
Priedai.....	62

Socialinis problemos aktualumas. Šiuolaikiniai paaugliai gyvena nuolatinėje įtampoje tarp palankių vystymuisi sąlygų ir didesnės tarpusavio konkurencijos, savarankiškumo ir ekonominės priklausomybės, komercinio laisvalaikio ir saviraiškos, integracijos ir emancipacijos, tradicijos ir šiuolaikiškumo. Jie vis rečiau pripažįsta autoritetus, dažnai kritiškai nusiteikę visuomenės atžvilgiu, kadangi keičiasi tradicinių vertybių sistema.

Pasak Erikson (1996), paaugliai yra toje psichosocialinės raidos stadijoje, kai vyksta identifikavimasis su tam tikrais socialiniais vaidmenimis. Paauglystę jis vertina kaip svarbiausią raidos etapą asmens tapatumui formuotis. Paaugliui reikia įgyti asmeninį tapatumą tuo metu, kai greitai keičiasi fizinė jo išvaizda, emocinė ir psichologinė perspektyvos bei visuomenės vertinimas.

Vienas esminių jauno žmogaus aspektų yra lytinio tapatumo formavimasis. Erikson (1996) manymu, tapatumo procesas apima asmeninių vertybių sistemos kūrimą, gebėjimo prisiimti atsakomybę ar paklusti kitų įtakai vystymąsi, eksperimentavimą su naujais ir skirtingais vaidmenimis, pasitikėjimo savimi abejonės, seksualinių vaidmenų ir intymumo konflikto sprendimus. Nors su seksualumu susijusias krizes individas gali patirti ir būdamas vaikas, ir jau subrendęs, vis tik paauglystė yra kritinis gyvenimo tarpsnis, ugdantis vertybines nuostatas bei padedantis įgyti pirmąją lytinę patirtį (Jaruševičienė, Valius, 2005). Neplanuoti nėštumai, ankstyvieji gimdymai, abortai, lytiškai plintančios infekcijos kelia grėsmę ne tik jaunų žmonių sveikatai, tačiau ir psichosocialinei jų raidai bei ekonominei gerovei ateityje. Be to, šių ankstyvosios ir nesaugios lytinės elgsenos pasekmės veikia ne tik individą ar jo šeimą, bet ir bendruomenę. Taigi paauglių lytinės sveikatos problemos yra ir individualios, ir visuomeninės. Pripažįstama, jog jaunų žmonių seksualumas yra nepaprastai reikšmingas ir neišvengiamas jų raidos komponentas, tačiau atrodo, jog ši tema kelia tėvams, mokytojams, medikams, pedagogams nuolatinius socialinius konfliktus ir sumaištį.

Paauglių elgseną įtakoja tokie mikrosocialinio ir makrosocialinio konteksto dalykai, kaip psichosocialiniai santykiai paauglio šeimoje, šeimos socialinis ekonominis ir kultūrinis statusas, socialinis paauglio tinklas, bendruomeniškumo branda gyvenamojoje vietovėje ir mokykloje, žiniasklaidos moralinės aspiracijos ir socialinė orientacija (arba jų deficitas), švietimo sistemos atvirumas ir demokratiškumas, kryptingos jaunimo politikos buvimas (arba jos deficitas) (Ruškus, Merkys 2002).

Mokslinis problemos aktualumas. Pasaulio mokslininkai domisi tam tikromis paauglių lytiškumo raiškos problemomis. Vakarų Europoje, JAV tyrinėtas seksualinių santykių paplitimas ir kontraceptinių priemonių vartojimas atskirose paauglių amžiaus grupėse. Vokietijos Federaliniame Sveikatos mokymo centre (Federal Centre for Health Education (FCHE), 1995), Jungtinių Amerikos Valstijų Guttmacher institute (the Alan Guttmacher Institute 1994) atlikti

moksliniai tyrimai rodo, kad paaugliai vis anksčiau pradeda lytinį gyvenimą. Objektivių empirinių tyrimų duomenų apie paauglių požiūrį į lytiškumo ugdymą nėra.

Jaunų žmonių lytinis aktyvumas Lietuvoje išsamiau tyrinėjamas tik pastarąjį dešimtmetį. Pirmasis nacionalinis su lytine ir reprodukcinė sveikata susijęs tyrimas buvo atliktas 1995m. Nors į šią studiją „Šeima ir gimstamumas Lietuvoje“ nebuvo įtraukti jaunesni kaip 18 metų asmenys, tačiau gautų duomenų pakako padaryti išvadą, jog kiekviena jaunesnė karta vis anksčiau tampa lytiškai aktyvi (Stankūnienė, Mitrikas, 1997). Kitų mokslininkų (Jaruševičienė, 2000; Ustilaitė, 2001; Bulotaitė ir kt., 2000) tyrimai išryškina ankstyvos paauglių seksualinių santykių raidos tendencijas. Ugdant vaikus tėvų vaidmuo yra pagrindinis, tačiau dėl didelio užimtumo, mažiau bendraujama su paaugliais, todėl ugdomoji jų įtaka mažėja, o vaikai informaciją kaupia iš kitų šaltinių. Bakalauro darbe (Pocevičienė, 2005) atliktame tyrime didžioji dalis apklaustųjų paauglių turi pakankamai žinių apie lytiškumą, pagrindinis jų informacijos šaltinis – žiniasklaida, aktualiausia sveikatos tema – kontracepcija, todėl galima teigti, kad paaugliai savarankiškai domisi lytiškumo raiškos problemomis ir jų sprendimo būdais. Daugiau nei pusė tyrime dalyvavusių 14-18m. respondentų – lytiškai aktyvūs, pagrindinis motyvas – malonumo siekimas. Freud (1999) manė, kad visi žmonių potraukiai ir ryšiai yra instinktyvios prigimties, priklausantys libido sferai. Žukauskienės (2002) teigimu, „paauglystėje (genitalinė stadija) patys meilės objektai tampa žadinantys ir tiesioginis malonumo šaltinis yra lytinių organų formavimasis. Jaunas žmogus siekia seksualinės stimuliacijos ir lytinio pasitenkinimo (Žukauskienė, 2002, p.46).

Šalyje atliekami paauglių lytinės ir reprodukcinės sveikatos tyrimai dažniausiai apsiriboja lytinio aktyvumo, požiūrio į ankstyvąją lytinę elgseną bei lytinės elgsenos saugumo tyrimus. Gilesnis edukacinės, socialinės-kultūrinės aplinkos ir jaunų žmonių lytinio aktyvumo sąsajų tyrimas galėtų būti naudingas kuriant ir įgyvendinant bendruomenės ugdymo, lavinimo programas, orientuotas į paauglių lytinės ir reprodukcinės sveikatos stiprinimą.

Tyrimo problema. Mūsų šalyje ugdymo įstaigos lytiškumo ugdymui skiria labai mažai dėmesio. Lietuvoje lytiškumo ugdymas nėra atskiras privalomas dalykas. Universali rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa, patvirtinta 2000m., po ketverių metų, taip ir nepradėta įgyvendinti, buvo pripažinta pasenusia. Remiantis LR Švietimo ir mokslo ministerijos nuostatais rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa (2005) turėjo būti privalomai integruojama į mokomuosius dalykus nedidinant bendruosiuose ugdymo planuose nustatytų dalykui skirtų pamokų skaičiaus, neįgavo sistemingos veiklos ir nuoseklumo, nes nemaža dalis mokytojų neturėjo pakankamos kompetencijos bei motyvacijos perteikti su lytiškumu susijusius klausimus ugdytiniams, taip pat mokytojams trūko metodinės medžiagos, mokymo priemonių ir pan. (Jaruševičienė, Valius 2005). Kol dvi grupės, siekiančios skirtingų tikslų (vieni - skaištybės

išsaugojimo iki santuokos, kiti – žinių apie lytinius klausimus suteikimu), ieško bendrų sprendimo būdų, kaip turėtų vykti lytiškumo ugdymas mokykloje, Lietuvoje nevykdomos profilaktikos, lytiškumo ugdymo programos, paaugliams žinių spragas užpildo alternatyvi informacija. Šiuo metu Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymu yra patvirtinta nauja rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa (2007), tačiau dar nėra parengtas šios programos įgyvendinimo priemonių planas. Nėra aišku, ar naujai patvirtinta programa pasieks tų rezultatų, kurių tikimasi, kiek ji bus veiksminga.

Viešos vartotojiškos kultūros erdvės pilnos erotinių kodų, kurie labai aktyviai veikia paauglių psichiką, sukeldami troškimus ir skatindami rinktis tam tikrus elgesio modelius (Jaruševičienė, Valius 2005). Meilė dažnai sutapatinama su seksu, suprantama kaip fizinis malonumas. Neadekvačiai suvokiant seksualinio gyvenimo esmę, nepakankamai vertinama žmogaus atsakomybė už savo ir kitų elgesį. Ne visada tarpusavio santykiuose vertinama savigarba, gėdos ir kaltės jausmas. Kasdieniniame gyvenime susiduriame su vaikiniais ir merginomis (lytinis grupės formavimo aspektas), kurie priklauso skirtingiems kultūriniais, socialiniams, etniniais, religiniais sluoksniams ir turi skirtingą suvokimą apie normas, seksualinio elgesio ir bendravimo ypatumus (Jaruševičienė, Valius 2005). Modernėjančios visuomenės iššūkiai reikalauja naujų metodų sprendžiant informacijos pateikimo, paauglių apsaugojimo nuo klaidinančios informacijos klausimus. Numatant lytiškumo ugdymo programos turinį, būtina atsižvelgti į realią situaciją ir neapsiriboti idealistinėmis pažiūromis apie jaunų žmonių lytinę patirtį. Vykstantis su pačiais paaugliais pasitikėjimu grindžiamas dialogas, palieka erdvės įvairovei be diskriminacijos.

Šio darbo mokslinės problemos aktualumą grindžia tokie probleminiai klausimai:

- *Realio lytiškumo raiškos situacija.* Paauglių seksualumo tendencijos. Ankstyvų seksualinių santykių paplitimas, motyvai, pasekmės. Lytiškumo ugdymo programos, integruotos į mokyklos ugdymo turinį, efektyvumas.
- *Dalyvių nuomonės apie* šiuolaikinio paauglio lytiškumo, seksualumo sampratą. Kaip paaugliai subjektyviai suvokia, vertina savo lytiškumo raišką. Veiksniai, lemiantys paauglių lytiškumo raišką. Lytiškumo ugdymo programų efektyvumas jaunam žmogui.
- *Lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo organizavimas.* Rekomendacijos, kaip turėtų vykti paauglių lytiškumo ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje, kuris formuotų paaugliams socialinius bei sprendimo priėmimo įgūdžius.

Tyrimo objektas – paauglių ir sekso paslaugas teikiančių jaunų moterų požiūris į lytiškumo ugdymo reikšmę jų lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai.

Hipotezė – nepalanki sociokultūrinė aplinka šeimoje, nepakankamas lytiškumo ugdymas mokykloje sudaro prielaidas paauglių lytinio tapatumo problemų formavimuisi ir nesaugiai lytinei elgsenai.

Tyrimo tikslas - atskleisti lytiškumo ugdymo reikšmę lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai.

Uždaviniai:

1. Operacionalizuoti lytiškumo raiškos konceptą.
2. Išanalizuoti veiksnius, turinčius įtakos paauglių lytinio tapatumo formavimosi raidai.
3. Išsiaiškinti paauglių požiūrį į lytiškumą ir seksualumą.
4. Įvertinti sekso paslaugas teikiančių jaunų moterų požiūrį į lytiškumą ir seksualumą.
5. Palyginti paauglių ir sekso paslaugas teikiančių jaunų moterų požiūrius.
6. Sukonstruoti hipotetinį lytiškumo ugdymo modelį bendrojo lavinimo mokykloje.
7. Parengti išvadas ir rekomendacijas paauglių lytiškumo ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje procesui tobulinti.

Tyrimo metodologija ir metodai

Duomenų rinkimo metodai –

Siekiant operacionalizuoti paauglių lytiškumo apraiškos ir jas sąlygojančius veiksnius konceptą, teoriškai pagrįsti paauglių lytiškumo raišką, bei lytinę elgseną bus naudojamas *teorinės analizės* (filosofinės, psichologinės, sociologinės, pedagoginės, metodologinės literatūros analizės) metodas.

Pirmajame etape (vertinant paauglių požiūrį į ankstyvus lytinius santykius) naudotas kiekybinis tyrimo metodas. Pusiau standartizuoto tipo *anketinės apklausos* metu, buvo siekiama identifikuoti realybėje esančią situaciją: paauglių lytinių santykių paplitimą, jų pradžią, pirmųjų lytinių santykių motyvus. Tyrimas buvo atliktas 2004-04-25 – 2005-02-15 laikotarpiu, Šiaulių miesto „N“ gimnazijoje ir „N“ mokykloje. Apklausoje dalyvavo 146 paaugliai, 14-18 metų amžiaus. Tyrimo ataskaita pateikta bakalauro darbe „Paauglių požiūris į ankstyvus lytinius santykius“ (Pocevičienė, 2005).

Antrajame etape dominavo kokybiniai tyrimai. Siekiant atskleisti šiuolaikinio paauglio lytiškumo ir seksualumo sampratas, veiksnius, lemiančius lytiškumo raiškos ypatumus, lytiškumo ugdymo programos efektyvumą jaunam žmogui, taikytas *sutelktos grupės (focus group)* metodas. Numatant veiklą sutelktose grupėse, buvo atsižvelgta į pirmajame etape atskleistus veiksnius bei visuomenėje vyraujančius stereotipus. Atsižvelgiant į tai, kad aptariant su lytiškumu susijusius klausimus, gali ne visi dalyviai išsakyti savo nuomonę grupėje,

atskiriems atvejams buvo naudojama *standartizuoto tipo anketinė apklausa*. Jos metu siekiama giliau paanalizuoti paauglio lytiškumo ir seksualumo sampratas.

Trečiajame etape (vertinant sekso paslaugas teikiančių jaunų moterų požiūrį į lytiškumą ir seksualumą) naudotas kokybinis tyrimo metodas. Pusiau standartizuoto tipo *interview metodas*, kurio metu, buvo siekiama identifikuoti realią situaciją: lytinių santykių pradžią, pirmųjų lytinių santykių motyvus, veiksnius, lemiančius lytiškumo raišką, sekso paslaugų teikimo motyvai bei požiūrį į lytiškumo ugdymą mokykloje.

Duomenų apdorojimo metodai –

Analizuojant tyrimo duomenis buvo taikomas kokybinis – interpretacinis (turinio analizės) metodas. Gautiems tyrimo duomenims apdoroti, sisteminti ir grafiškai vaizduoti buvo naudojamos Windows Microsoft Word ir Windows Microsoft Excel programos.

Tyrimo metodologinis pagrindimas.

Kokybinių metodų šaltiniai yra sociologinės koncepcijos ir paradigmos. **Socialinio konstruktyvizmo teorijos** atstovai teigia, kad žmonių realybė yra sukonstruota pačių žmonių, tradicijų, kultūros, santykių ir t.t. Jei ši realybė yra konstruojama, tai reiškia, kad ji gali būti ir rekonstruojama, t.y. sukuriama naujai, atsižvelgiant į naujus visuomenės principus. Siekiama, kad žmonės, jų grupės suvoktų savo įsitikinimų reliatyvumą ir taptų atviri naujam pažinimui, mokymuisi (Ruškus ir kt., 2005).

Į vaiką orientuoto ugdymo paradigma, kuri remiasi : **humanistinio ugdymo koncepcija*, akcentuojančia požiūrį į asmenybę kaip į laisvą, savarankišką, visapusišką, sąmoningą būtybę, galinčią suvokti savo poreikius ir realizuoti turimas potencijas; svarbiausias ugdytojų vaidmuo – suteikti asmenybei laisvę ir padėti aktualizuoti kiekvieno ugdytinio galias, skatinti vaiko aktyvumą ir atsakomybę už savo veiklos rezultatus (Bitinas, 2000).

Pagrindinės sąvokos

Lyties tapatumas – pasak Freudo (cit. Myers, 2000) – „suvokimas, jog esi vyras arba moteris. (Myers, 2000, 506).

Lytinis švietimas – informacijos pateikimas visuomenei, jos grupėms ar atskiriems asmenims apie žmogaus lytinę sistemą ir lytiškumą, reprodukcinės sveikatos išsaugojimą, rizikingą lytinį elgesį bei su juo susijusius pavojus (Daudaravičienė, 2001).

Lytis – (socialinė ir kultūrinė samprata) – „Psichologijoje – biologiškai ir socialiai veikiamos savybės, kurios apibūdina vyrus bei moteris“ (Myers, 2000, 685).

Lytiškumas – asmenybės, savęs kaip moters ar vyro suvokimas, jos vertybės, lytinė orientacija ir elgsena, lytinė sveikata ir raida (Ustilaitė, 2001).

Lytiškumo ugdymas - tai tikslinga ir kryptinga pedagoginė veikla, kuria siekiama derinti konkrečių žinių lytiškumo klausimais perteikimą su dorovinių asmenybės nuostatų bei savybių ugdymu ir brandinti asmenį šeimos gyvenimui (Ustilaitė, 2001).

Motyvas - veiklos stimulai, susiję su individo poreikių tenkinimu; individo aktyvumą skatinantys ir jo veiklos kryptį lemiantys aplinkos arba vidaus veiksniai (Augis, 1993).

Seksualumas – organizmo gebėjimas reaguoti į išorinius ir vidinius lytinius dirgiklius, gebėjimas lytiškai susijaudinti (Medicinos enciklopedija, 1994).

Tapatumas – savivoka; anot Eriksono (cit. Myers, 2000), paauglystės užduotis yra geriau suvokti save mėginant ir sujungiant įvairius vaidmenis (Myers, 2000, 116).

Tapatinimasis (identifikacija) – anot Freud (cit. Myers, 2000), procesas, kai vaikai į savo pradėjusių formuotis Superego įima savo tėvų vertybes (Myers, 2000, 472).

Magistro darbo struktūra. Ši magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas 69 šaltiniai, santrauka (reziumė) anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 18 lentelių, 8 paveikslai. Prieduose pateikiami interviu klausimai, tiriamųjų teiginiai. Darbo apimtis – 60 puslapių.

1 skyrius. LYTIŠKUMO RAIŠKA.

1.1. Lytiškumas kaip asmens savybė

1.1.1. Seksualumo ir lytiškumo samprata

Pradedant nagrinėti lytiškumą kaip asmens savybę, tikslinga apibrėžti „lytiškumo“ ir „seksualumo“ sąvokas, atskleisti jų esmę. Dažnai įvairiuose informacijos šaltiniuose šios sąvokos nėra išskiriamos, joms suteikiamas toks pat turinys ir prasmė.

„**Seksualumo**“ sąvoka aiškinama įvairiai: „lytinis jautrumas“¹, „organizmo gebėjimas reaguoti į išorinius ir vidinius lytinius dirgiklius, gebėjimas lytiškai susijaudinti“². Seksualumas yra daug daugiau nei tai, kas susiję su mūsų genitalijomis. ŽMOGAUS seksualumas yra troškimas kam nors priklausyti, susivienyti su kažkuo, patirti santykį; tai yra troškimas kurti ir būti vaisingam, intymumo ir švelnumo ilgesys, jautrumo ir užuojautos, tobulumo ilgesys.

Pasak, Cymru (2000), tai yra „mūsų vyriškumo arba moteriškumo požymis: tai jausminis malonumas, kylantis nuo lietimo arba palietimo, tai emocinis atlygis, kurį gauname palaikydami ryšį su kitais, poreikis mylėti ir būti mylimam ir mūsų fizinis vystymasis augant ir bręstant“ (Cymru, 2000, p.25). Taigi seksualumas – viena svarbiausių bendravimo apraiškų, parodanti žmogaus norą būti priimtam ir mėgstamam, patirti meilę ir švelnumą, turėti draugų.

Pagal Pasaulinės sveikatos organizacijos (PSO) apibrėžimą, seksualumas yra „lytinės būtybės kūniškų, emocinių, protinių ir socialinių elementų visuma, panaudojant priemones, kurios teigiamai praturtina ir sustiprina asmenybę, bendravimą ir meilę“ (Paauglio seksualumas, 2004, p.8).

Benesch (cit.Klimas, 1995, p.86) teigia, kad teoriškai galima nagrinėti daugybę seksualumo aspektų: somatinius ir funkcinus (lyties organų funkcijos, dauginimasis), psichinius (lytinis gyvenimas, lytinė orientacija, baimės, įpročiai, pasitenkinimas ir t.t.), grupės dinamikos (lyties vaidmenys, partnerystė, lytinio elgesio normos), socialinius (informacija apie seksualumą, lytinis auklėjimas, šeimos planavimas), ideologinius (lytinė dorovė, erotinės mados), bendruomeninius (lytinį elgesį reguliuojantys įstatymai, netiesioginė įtaka seksualumui naudojant reklamą ir t.t.).

Įvairiais žmonijos istorijos laikotarpiais bei skirtingose kultūrose visuomenės požiūris į seksualumą nebuvo vienodas. Štai prieš IV a. Prieš Kristų graikų visuomenėje pradėjo plisti spartietiškos idėjos, kurios vertino asmeninę drausmę, smerkė prabangą ir pasisakė už malonumų vengimą, o pats seksualumas suprantamas kaip šventa Dievo dovana. Europoje seksualumas

¹Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (1993). Vilnius.

² Medicinos enciklopedija, I. (1994). Vilnius.

paprastai buvo siejamas vien su nuodėmingumu ir nepadorumu. Šis požiūris kilęs iš krikščioniškos nuostatos, jog asmenybę sudaro du nelygiaverčiai pradai: nemirtinga siela ir kūnas, sielą išaukština kūno poreikių apribojimas, o „pataikavimas“ kūnui yra sielai pražūtingas.

XX a. sparčiai plėtojosi gamtos ir technikos mokslai. Biologijos mokslai pateikė naujų žinių apie žmogų, psichologija išskėlė naujus žmogaus būties problemos aspektus. Ypač didelį vaidmenį formuojant požiūrį į žmogaus seksualumą, suvaidino psichodinaminė teorija, atstovaujanti psichoanalizei. Joje teigiama, kad draugystės tarp lyčių, kaip ir kitų ryšių šaltinis yra emociniai asmenybės pasąmonės poreikiai. Freud (1999) manė, kad visi žmonių potraukiai ir ryšiai yra instinktyvios prigimties, priklausantys libido sferai. Kitaip tariant, ypač akcentuojamas fizinis lytiškumo pradas, seksualinių potraukių patenkinimas. Visuomenėje ir šeimose, seksualumas nustojo būti „tabu“ ir tapo normalia saviraiškos asmenybės dalimi.

Esantys skirtingi požiūriai į seksualumą, kelia nuolatinius nesutarimus tarp sociologų, psichologų, medikų, visuomenės sveikatos specialistų, pedagogų, bažnyčios atstovų. Vieni oponentai siekia, kad visa tauta būtinai gyventų skaistybėje, todėl kovoja su seksualumu ir visokiais jo pasireiškimais, jei tik šie neskirti giminės pratęsimui. Seksualumas, erotika, kontracepcija jiems – tai „mirties kultūra“. Kiti taip pripažįsta seksualinio susilaikymo, kaip sektino asmeninio pavyzdžio, vertę, tačiau seksualumą laiko viena iš natūralių žmogaus asmenybės išraiškų. Jie mano, kad pavojai kyla dėl nesaugaus seksualinio elgesio, todėl šių blogybių galima išvengti ne kovojant su seksualumu, o nesaugų elgesį pakeičiant saugiu.

Lytiškumas žymiai platesnė sąvoka nei seksualumas. Lytiškumas - neatskiriama kiekvieno žmogaus gyvenimo dalis. Jį sudaro žmogaus vertybės, įsitikinimai, požiūris į save kaip į vyrą ar moterį, į santykius su žmonėmis (per draugystę, prierašumą, meilę, seksą); nuomonė apie save ir savo kūną; lytinę ir reprodukcinę sveikatą (mes atskiriame jas, nes žmogus lieka lytine būtybe ir tuomet, kai nenori ir negali turėti palikuonių) ir t.t. Žmogaus lytiškumo dalis yra jo elgsena - kaip jis elgiasi, kokius sprendimus priima lytiniame gyvenime. Paškaus (cit. Ustilaitė, 2001) teigimu lytiškumas vystosi ir skleidžiasi įvairiais sandais „kaip žmoguje susipina įvairūs tikrovės matmenys, taip jo lytiškume matyti tų matmenų atspindžiai: biologinis, psichologinis, socialinis, filosofinis ir religinis – teologinis. Kiekvienas jų vienokiu ar kitokiu būdu palieka savo atspindį ir įsipina į žmogiškojo lytiškumo audinį. Taip jie veikia asmenybės vystymąsi bei individo gyvenimą” (cit. Ustilaitė, 2001, p.11). Lytiškumas integruojamas į asmens modelį kaip ir visos kitos fizinės bei psichinės galios. Fizinio lytiškumo prado (seksualumo) realizavimas paauglystėje, nesant psichinių, socialinių ir dvasinių galių dermei, trukdo brandžios asmenybės tapsmui.

Lytiškumas *biologine* prasme yra susijęs su visų gyvų būtybių dauginimosi funkcija, kuri užtikrina gyvybės tęstinumą bei rūšies palaikymą. Biologinė lytiškumo raiška būdinga ne

vien žmogui, bet ir aukštesnės išsivystymo pakopos gyvūnams, kur dauginimosi instinktas reiškiasi seksualiniu libido – seksualiniu potraukiu.

Psichoanalitinės krypties kūrėjo Freud (1999) teorijoje libido (*lot.aistra, potraukis*) akcentuojamas kaip gyvybiškai svarbus instinktas, kuris lemia visą psichinį žmogaus gyvenimą. Pasak minėto psichoanalitiko, visi žmonės jaučia stiprų seksualinį geismą, kuris yra esminis žmogaus gyvenimo variklis, kūrybinės energijos šaltinis, specifinis jo egzistencijos būdas, tačiau visuomenė ir kultūra visokiais būdais stengiasi jį nuslopinti. Meilė, anot Freud (1999), tėra seksualinio potraukio pasekmė, kitaip tariant, seksualinių poreikių tenkinimas. Psichoanalitinės teorijos šalininkų teigimu, lytinio potraukio slopinimas kenkia žmogaus sveikatai. Tačiau, siedami libido tik su dauginimosi instinktu, nepajęgtume išsiveržti iš tokio požiūrio, kuriuo libido nuo alkio skiriamas dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių rūšies išsaugojimo instinktą priimta skirti nuo savisaugos poreikio. Žmogus skiriasi nuo gyvūnų tuo, kad jo lytinių santykių poreikis susijęs su emocinėmis, psichologinėmis bei dvasinėmis reikmėmis.

Žmogus yra kūniškas asmuo, lytiškai diferencijuotas į vyriškus ir moteriškus asmenis. Būti vyru ar moterimi nėra tik kažkas biologiško, nes žmogaus kūnas nėra tik žmogaus instrumentas, bet yra sudėtinė asmens dalis (Narbekovas, 2002). Todėl žmogaus lytiškumas yra svarbus ne tik giminės pratęsimui, bet yra svarbus žmogui kaip asmeniui, yra neatsiejama jo dalimi. Lytis esti akivaizdžiausia žmonių giminės perskyra, sukurianti tik jai būdingą egzistenciją, implikuojančią lytinį skirtingumą į žmogiškąją būtį, jungiančią fizines, psichines ir dvasines galias. Todėl lytiniai ypatumai lieka esmine žmogaus gyvenimo dalimi, visų pirma sietina su jo svarbiausiu *prigimtinu* pašaukimu palaikyti, pratęsti žmonių giminę ir su tuo susijusia šeimos institucija, motiniškumo-tėviškumo įkūnijimu (Narbekovas, 2002).

Bręstančių paauglių lytinis potraukis yra ypač stiprus, o jo slopinimo mechanizmai – psichiniai stabdžiai dar ne visiškai susiformavę (Imelinskis, 1999). Todėl, neturėdami pakankamai valios valdyti seksualinį libido ir suvienyti jį su visais psichiniais, ypač jausmų sferos išgyvenimais, dalis paauglių anksti pradeda lytinį gyvenimą. Taip lytiškumo esmę sutapatinę tik su kūnu, jie seksualiniais santykiais siekia egoistinio malonumo bei atsipalaidavimo (Ustilaitė, 2001).

Lytiškumo pradžia fiziologijoje, bet jis pamažu išsiplečia ir apima visą žmogaus psichiką. Egzistuoja keli požiūriai aiškinantis *lyčių psichinius* skirtumus. Nurodoma, jog psichiniai lyčių skirtumai yra atsiradę drauge su fiziniais skirtumais ir glūdi žmogaus prigimtyje. Vyriškoji ir moteriškoji lytis yra skirtingos tos pačios prigimties išraiškos, kurios egzistuoja skirtinguose poliuose ir viena kitą papildo visose žmogiškosios egzistencijos srityse (Šalkauskis, 1992; Paškus, 1996).

Žmogus ne vien biologinė ir psichinė, bet ir socialinė būtybė, todėl jo lytiškumas skleidžiasi ir *socialinėje sferoje*. Žmogaus lyties tapatumo raiška tarpasmeniniuose santykiuose sąlygoja lyties socialinį vaidmenį, kuriam turi įtakos ir socialiniai – kultūriniai veiksniai.

Egzistuoja įvairios socializacijos pagal lytį teorijos, kurios skirtingai aiškina lyties tapatumo įgijimą. Vander Zanden (cit. Štuopytė, Leliugienė, 2000) pagrindinėmis laiko tris :

Identifikavimo teorija. Jos pagrindėjas Freud teigė (cit. Štuopytė, Leliugienė, 2000) , kad lyties tapatumas ir jį atitinkantis elgesys yra rezultatas Edipo konflikto, kuris būdingas nuo 3 iki 6 metų vaikams, kada vaikas atranda geni talijų skirtumus tarp lyčių. Šis atradimas paskatina vaiką suvokti save kaip tos pačios lyties tėvo ar motinos varžovą, kai jis siekia kitos lyties – tėvo ar motinos - meilės. Šiose varžybose vaikas pradeda save tapatinti su tos pačios lyties asmeniu – tėvu ar motina. Tokios identifikacijos dėka berniukai mokosi vyriško savęs suvokimo, mergaitės – moteriško.

Kultūros perdavimo teorija. Šios teorijos atstovai (B.Hess, R.Perrucci ir kt.), priešingai Freudui, tvirtina (cit. Štuopytė, Leliugienė, 2000), kad lyties tapatumas ir elgesys yra ne Edipo konflikto, bet laipsniško mokymosi rezultatas. Tėvai ir kiti suaugusieji formuoja vaiko elgesį, skatindami tuos elgesio aspektus, kurie laikomi tinkamais vaiko lyčiai, ir slopindami netinkamus. Tai daroma įvairiai : skirtingai dekoruojami dukters ir sūnaus kambariai, perkami skirtingi žaislai, su berniukais žaidžiami agresyvesni žaidimai, mergaitės labiau drąsinamos kreiptis pagalbos.

Savisocializacijos teorija. Pagal šią teoriją (J.Vander Zanden, E.Page, C.Rouvier ir kt.) vaikai patys siekia suvokti savo lytinį tapatumą. Jie pradeda suvokti save kaip berniukus ir mergaites nuo pusantrų iki trejų metų amžiaus. Lytiškai save identifikavę, jie stengiasi ir atitinkamai elgtis. Taip vaikas formuoja savąją stereotipinę moteriškumo ir vyriškumo sampratą, pagal kurią jis ir elgiasi (cit. Štuopytė, Leliugienė, 2000, p.100-101).

Žmonija visais amžiais sprendė žmogaus būties problemas, o tuo pačiu ir lytiškumo klausimus. Priklausomai nuo to, kaip į juos atsakydavo, formavosi to laikmečio kultūra, gyvenimo būdas, visuomenės vertybės.

1.1.2. Paauglių lytiškumo raiškos ypatumai

Paauglystė - pereinamasis laikotarpis iš vaikystės į suaugusiojo amžių: „pasirengti suaugusiojo žmogaus gyvenimui – tai pasiekti emocinę ir ekonominę nepriklausomybę, įgyti socialinių įgūdžių, reikalingų pilietiniam kompetentingumui palaikyti, profesijai pasirinkti ir pasirengti darbinei veiklai bei vedybiniam ir šeimyniniam gyvenimui“ (Žukauskienė R., 2002 p.46). Kartu tai ir socialinis procesas. Psichologiniu požiūriu, paauglystė baigiasi tada, kai

individas suranda savo tapatumą, susikuria savo vertybinę sistemą, sugeba užmegzti ir palaikyti tarpusavio draugystės ir meilės santykius, numato ateities perspektyvą. Paaugliai dažnai išgyvena taip vadinamą „subrendimo jausmą“, t.y. save laiko beveik suaugusiais ir reikalauja, kad ir su jais būtų elgiama su suaugusiais.

Mokslininkai šį laikotarpį ne vienodai supranta ir brėžia skirtingas chronologines šio amžiaus tarpsnio ribas. Nuomonių įvairovė turi ir objektyvų pagrindą: individo raidai paauglystės laikotarpiu, kaip joku kitu, būdingi labai dideli individualūs bei kultūriniai skirtumai. Fizinio, intelektualinio, emocinio, socialinio subrendimo tempą lemia individualios raidos ypatumai ir aplinkos sąlygos (Vaičiulienė, 2004). Užsienio raidos vadovėliuose ir kituose šaltiniuose paauglystės laikotarpis nurodomas gana ilgas. Ankstyvoji paauglystė trunka nuo 12 iki 14 metų, vidurinioji – nuo 15 iki 18 metų, o vėlyvoji – nuo 19 iki 21 metų, kol individas nustoja fiziškai augti. Kiti nurodo dar ilgesnį paauglystės periodą: ankstyvoji paauglystė – nuo 10 iki 14 metų, vidurinioji – nuo 15 – 19 metų, vėlyvoji – nuo 20 iki 24 metų (Report summary. Conference of European ministers responsible for family affairs, 1997). Valstybiniai juridiniai dokumentai ir įstatymai (taikomoji teisė) paauglystės laikotarpiu įvardija amžių nuo 14 iki 18 metų, jei nėra nustatyta kitaip. Pasaulio sveikatos organizacija (PSO)³ nurodo, kad paauglystė – tai laikotarpis nuo 10 iki 19 metų.

Paauglystė pirmiausia yra fiziologinis procesas, prasidedantis lytiniu brendimu (pubertetu). „Šis periodas tėvams, pedagogams, medikams, sociologams kelia daugybę netikėčiausių problemų. Ne be reikalo jis vadinamas „sunkiu“, „pereinamuoju“, „brendimo“ ir kt. Šias problemas sąlygoja objektyvios priežastys, susijusios su vaiko organizmo anatomiais bei fiziologiniais pakitimais“ (Grinienė ir kt., 1990, p.26). Fiziologinis pubertetas gali prasidėti labai skirtingu metu. Šiuos skirtumus lemia etniniai, klimato veiksniai, taip pat mityba, fizinis aktyvumas, higiena, medicininis aptarnavimas (Vaičiulienė, 2004).

Paauglystė yra greito asmens fiziologinio, socialinio ir emocinio vystymosi laikotarpis. Šiuo metu žmogus suvokia savo lytiškumą, išgyvena tarpusavio santykių tarp lyčių ir savęs pažinimo problemas. Tai laikotarpis, kai formuojasi supratimas apie lyčių vaidmenis, iššūkius, socialinę teisę ir apie pasirinkimą gyvenime. Vis daugiau paauglių tuo metu jaučia stiprų bendraamžių, žiniasklaidos, skurdo ar kitų jėgų spaudimą, verčiantį juos tapti lytiškai aktyviais, nepriklausomai nuo to, ar jie nori, ar ne.

Paauglystės amžiaus tarpsniu vyksta ryškūs funkciniai organizmo pokyčiai. Būdingas pastarųjų dešimtmečių bruožas – akceleracija arba ankstyvas vaikų fizinis augimas ir brendimas. Akceleracija gali būti viena iš ankstyvo lytinio gyvenimo priežasčių, teigia Ustilaitė (2001): lytinis brendimas, kūno formų ir proporcijų pokyčiai, hormonų suaktyvėjimas paauglystėje

³ What is adolescence? Entre nous 36-37, 2.

sustiprina lytinį potraukį, padidina lytinį dirglumą. Lytinis potraukis berniukams ir mergaitėms pasireiškia skirtingai. Nors mergaitės lytiškai bręsta anksčiau nei berniukai, tačiau lytinių santykių poreikis joms atsiranda vėliau. Mergaitės, bendraudamos su berniukais, dažniau siekia emocinio artumo, tarpusavio supratimo, paramos, draugystės, dvasinės (platoniškos) meilės; berniukai dažniau siekia fizinio artumo (Ustilaitė, 2001).

Freud (cit.Žukauskienė, 2002) manė, kad individo raida vyksta stadijomis, kurios skiriamos atsižvelgiant į tai, kurios kūno vietos tam tikro amžiaus individų yra malonių pojūčių šaltinis ir yra stipriai sužadintos. Žukauskienės teigimu, „paauglystėje (genitalinė stadija) patys meilės objektai tampa žadinantys ir tiesioginis malonumo šaltinis yra lytinių organų formavimasis. Jaunas žmogus siekia seksualinės stimuliacijos ir lytinio pasitenkinimo. Vėl gali atsinaujinti Edipo komplekso konfliktai, jeigu jie anksčiau nebuvo išspręsti” (Žukauskienė, 2002, p.46). Paauglys, kuriam pavyksta įtvirtinti savarankiškumą ir nukreipti savo seksualinius interesus į aplinką, esančią už šeimos ribų, gali normaliai bendrauti su šeima, patirdamas abipusius tiek švelnumo, tiek priešiško jausmus, ir gali žengti savu keliu nemaištaudamas ir nebūdamas pernelyg paklusnus. Paauglio seksualiniai impulsai nukreipiami į priešingos lyties bendraamžius. Jo tikslas yra subrendimas, suaugusiems būdingas seksualumas, kurio biologinis tikslas yra pratęsti giminę.

Petrišče teigia (cit.Ustilaitė, 2001), kad „žmogaus lytinis elgesys apima veiksmus, nukreiptus ir į biologinio poreikio patenkinimą, ir dvasines reikmes; autorius skiria lytinio elgesio būdus: lytinio potraukio objekto stebėjimą, bendravimą, prisilietimus (apsikabinimą, glamones), bučiavimąsi, lytinius santykius” (cit. Ustilaitė, 2001, p.25) .

Kon (1989) pažymi, kad svarbūs paauglių lytinės elgsenos komponentai yra emocinis (erotinės fantazijos ir išgyvenimai) ir pažintinis vertybinis (seksualumo supratimas bei požiūris į tai). Lytinė elgsena, pasak autoriaus, priklauso ir nuo moralinės-etinės asmenybės pozicijos lytiškumo atžvilgiu, ir nuo konkrečios situacijos.

Imelinskio (1999) teigimu, paauglių seksualinis elgesys priklauso ne tik nuo lytinio brendimo ypatumų, bet ir nuo socialinių (aplinka, auklėjimas, artimųjų ir draugų įtaka, žiniasklaidos formuojamas požiūris) bei psichologinių veiksnių (asmenybės ypatumai: savęs vertinimas, pasitikėjimas savimi ar menkavertiškumo jausmas, valia). „Jei prasidėjus brendimo laikotarpiui dar nepakankamai išugdyti vidiniai, mąstymu kontroliuojami psichiniai stabdžiai, lytinis potraukis nevaldomas” (Imelinskis, 1999, p.54).

Paauglystėje psichinis, fizinis, emocinis, socialinis brendimas laiko, intensyvumo, trukmės atžvilgiu vyksta nevienodai, vaidmenimis. Pasak Erikson (1996), paaugliai yra toje psichosocialinės raidos stadijoje, kai vyksta identifikavimasis su tam tikrais socialiniais vaidmenimis. Paauglio sąmonėje formuojasi konfliktas tarp savojo “Aš” suvokimo ir tarp

socialinės aplinkos reikalavimų. Erikson tai pavadino identiškumo krizės periodu, kurio esmė – paauglio siekis būti visiškai savarankišku ir būtinumas gerbti socialinę kryptį. Paaugliui labai svarbu suvokti savąjį tapatumą; pagrindinė jo problema – ne tik intensyvus savęs pažinimas, bet ir gyvenimo pozicijos paieškos. Jei savo ateities įvaizdžio pasirinkimas užtrunka arba komplikuojasi, paauglys gali susitapatinti su negatyviais elgesio pavyzdžiais. Įsivyravus prieštaravimo jausmui, ne tik priešinamasi reikalavimams; pasekmės gali būti įvairios – nusiminimas, svaigalų vartojimas, suicidiniai bandymai, ankstyvas lytinis gyvenimas. Ankstyvųjų lytinių santykių problema ne tik aktuali, bet ir sudėtinga. Lytiškai bręstant susiduriama su vidiniais ir išoriniais prieštaravimais; paauglio asmenybė dar nėra subrendusi, dažnai trūksta sąmoningumo, atsakingumo, valios valdyti lytinį potraukį. Ankstyvas lytinis aktyvumas gali slopinti asmenybės brandą, pasirengimą atsakingai kurti šeimą. Erikson, teigia, kad, kai paauglio nesėkmingą savęs identifikaciją gali lemti neigiama vaikystės patirtis, sudėtingos socialinės aplinkybės ir kt. priežastys. Kai tapatumo krizė neišspręsta, lieka lytinių ar socialinių vaidmenų sumaištis, paauglys nesuvokia savo siekimų, tenkina kūno malonumų poreikius.

Taigi, esminiai paauglių lytiškumo raiškos ypatumai (sparti fizinė branda, bundantis lytinis potraukis ir su tuo susijusi lytinė elgsena) glaudžiai susiję su psichosocialine bei moralės raida (identiškumo krize, moralinio sąmonėjimo lygiu). Prieštaringų vidinių pojūčių verpetas, staigūs hormonų pokyčiai, kupinas gyvybės kūnas ir viso to sukeltas didžiulis nesaugumo jausmas priverčia paauglį išgyventi krizę ir savyje, ir bendraujant su pasauliu.

1.2. Veiksniai, lemiantys lytiškumo raiškos ypatumus

Paauglių elgsenys daugiausiai priklauso nuo socializacijos proceso sėkmės. Socializacija – tai procesas, kurio metu individai išmoksta ir internalizuoja tam tikros kultūros tinkamus požiūrius, vertybes, įsitikinimus ir elgesio būdus. Šis procesas vyksta visą gyvenimą. Individą veikia iš esmės visi veiksniai, tačiau sociologai labiau linkę akcentuoti tik tam tikrus socializacijos institutus, turinčius ypač didelę reikšmę individo formavimuisi – tai šeima, mokykla, žiniasklaida, draugai. Sociologai diskutuoja, kuris iš šių socializacijos faktorių yra reikšmingiausias, tačiau tikriausiai nekyla abejonių, kad šeima yra pirmoji socialinė struktūra, perteikianti tam tikrus elgesio modelius.

Šeima - svarbus veiksnys, formuojantis vaiko asmenybę. Šeimos vertybių įtaka vaiko elgesiui yra visuotinai patvirtinta. „Vaikas neigiamai aplinkos įtakai sugeba atsispirti tik tada, kai gyvenimo pavyzdžius perleidžia per auklėjimo filtrą arba patiria skaudžias gyvenimiškas pamokas. Neauklėjamas vaikas noriai perima palaido lytinio gyvenimo, agresijos ir kt. Pavyzdžius“ (Kvieskienė, 2003, 91psl).

Šeima daro didelę įtaką formuojant pažiūrą į seksualinius santykius (kaip ir į kitas sritis). Savo elgesiu tėvai teigiamai arba neigiamai ugdo vaikų atitinkamą lytiškumo suvokimą. Imelinskis (1999) nurodo, kad tėvų neigiama įtaka dažniausiai pasireiškia trimis susijusiais veiksniais: nesėkmingai susiklosčiusiais tėvų tarpusavio santykiais, netinkamai reiškiamais tėvų jausmais vaikams ir neturėjimu žinių bei nemokėjimu bendrauti su vaikais. Tėvų pavyzdys (moralinės vertybės, jų bendra kultūra ir moralė, įpročiai, tėvų ir kitų šeimos narių bendravimo santykiai) yra labai svarbūs vaikui. Vertybių negalima išmokyti pamokymais, nurodymais. Jos perimamos ir tampa paauglio asmenybės dalimi tik tada, kai paauglys susitapatina su asmeniu, kurį myli ir gerbia. Jis perima šeimos gyvensenos vertybes ir, remdamasis jomis, kuria savo santykius su kitais žmonėmis. Kad tėvų santykių poveikis būtų teigiamas, kad paauglys ne tik norėtų, bet ir sugebėtų sekti tėvų pavyzdžiu, reikia gerų, grindžiamų pagarba, supratimu, noru padėti vienas kitam tėvų tarpusavio santykių. Gimdytojų meilė, pagarba vienas kitam, pagalba ir rūpestis, kuriuos mato vaikas, tampa stipriausiu lytiškumo ugdymo veiksmu šeimoje. Ustilaitės (2002) atliktame tyrime nustatyta, kad tik 34,7 % berniukų ir 25,0 % mergaičių norėtų būti panašūs į tėvą. Į motiną norėtų būti panašūs 28,7 % berniukų ir 40,4 % mergaičių. Dažniau seksualinių santykių turėjo paaugliai, kurie nenori būti panašūs į savo motiną. Taip pat nurodoma (ten pat), kad vienas iš pagrindinių akstinių, lemiančių ankstyvus seksualinius santykius, yra šeimos struktūra. Ankstyva seksualinė patirtis ypač būdinga paaugliams, augantiems tik su motina arba tik su tėvu. Whitbeck, Yoder, Hoyt, Conger (1999) teigia, kad nepilnose šeimose vaikai stokoja emocinės paramos ir saugumo, neužtikrinamas jų emocinis stabilumas ir nevisiškai patenkinami bendravimo poreikiai.

Šeimoje, vėliau mokykloje, su vaikais bendraujama remiantis tam tikrais vyriškumo ir moteriškumo stereotipais. Šie stereotipai yra tiek elgesio orientyrai, tiek normos, kuriomis yra vertinamas elgesys. Tėvai labai anksti pradeda stengtis, kad jų vaikai atitiktų šiuos stereotipus.

Asmenybei vystantis, tarp lytiškumo ir sekso daromas skirtumas tiek teorinėje, tiek praktinėje plotmėse. Sekso terminas vartojamas biologine prasme, t.y. gyvybės davimo (objektyvus tikslas), ir malonumo, atsipalaidavimo (subjektyvus siekis) prasme. Siaurąja žodžio prasme, seksas yra tik gyvuliška plotmė, lytinis aktas ir orgazmas. Sakytume, tai yra aklas veržimasis į biocheminę pusiausvyrą. Žmogaus lytinį aktą (seksą) visada lydi ir psichiniai procesai: mintys, fantazijos, troškimai, aistros, jausmai, emocijos. Šie procesai ne tik lydi, bet ir tiesiogiai ar netiesiogiai jam pagelbsti (Paškus, 1996). Jovaiša (1997) teigia, kad „individualūs emociniai skirtumai pasireiškia skirtingu jautrumu kitos lyties asmeniui, svajonės būti mylimam ir karštai mylėti, vadinamoji lytinė meilė laikoma siektina vertybe“ (Jovaiša, 1997, p.264).

Įvairus draudimai, santūrumą skatinantys veiksmai, tėvų nenoras ir nemokėjimas kalbėti intymiomis temomis, metodinis bejėgiškumas komplikavo lytinio auklėjimo procesą kaip

sudėtinę jauno žmogaus ugdymo dalį. Dar ir šiandien kai kurie tėvai „vaikų lytinį auklėjimą laiko itin delikatišku dalyku. (...) daugelis tėvų stengiasi „apeiti“ šią ugdymo sritį, kaip nors išsisukti nuo atsakymų į subtilius klausimus. Tai iš dalies praeities palikimas, nes tūkstantmečiais buvo vengiama atvirai kalbėti tomis temomis“ (Miškinis, 2003, p.159-160).

Prie humanistinės vertybinės dimensijos eliminavimo visuomenėje prisidėjo statistinis valstybės požiūris į žmogų kaip į demografinį vienetą, o į šeimą kaip besidauginančią ląstelę. Rinkos ekonomika, globalizacija ir masinė kultūra skatina vartotojiškų, pragmatinių vertybių plitimą. Šiomis vertybėmis besivadovaujantis požiūris keičia tarpusavio bendravimą, kuris virsta daiktiška, pragmatine sąveika (Gerasimovič, 2005).

Individo ugdyme bei socializacijoje ypatingas vaidmuo tenka mokyklai. **Mokykla** atlieka ypatingą vaidmenį individui tampant sąmoningai veikiančiu socialiniu subjektu. Ši institucija įveda žmogų į sudėtingą, šiandien pasižyminčią greitu kitimu informacijos sistemą, į socialinių vertybių pasaulį. Mokykla yra ne tik bendrųjų žinių perteikėjas, bet ir individo vertybių formuotojas. Kai vaikas pasiekia mokyklinį amžių, šeima pradeda aktyviai bendradarbiauti su mokykla. Mokykla padeda šeimai auklėti vaikus, o šeima – mokyklai, nes mokykla papildo ir užbaigia vaikų parengimą tolimesniam mokymuisi, darbui ir šeimos gyvenimui. Todėl šeimos ir mokyklos uždaviniai ugdant vaiką, yra vienodi (Jovaiša, 1997). Žinome, kad Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų tikslas – visapusiškas žmogaus ugdymas, moksleivių rengimas šeimai yra svarbi sudėtinė šio ugdymo dalis. Todėl tikslinga, ši rengimo gyvenimui dalis gali būti realizuojama kaip dalis asmenybės ugdymo per bendrą ugdymo sistemą arba kaip specialus dėstomasis dalykas. Visų pirma, mokykloje toliau plėtojama lyties samprata, priklausymo tam tikrai lyčiai savivoka ir jos raiška. Šis lytinis ugdymas vyksta mokytojų bei klasės bendruomenės dėka. Pavyzdžiui, ir mokytojai vyrai, ir mokytojos moterys yra linkę visus vaikus, nepaisant jų lyties girti už moterišką elgesį. T.y. neatsižvelgiama, į tai, kad mergaitėms natūraliai būdingas ramumas, sąžiningumas, mandagumas, susitvardymas, jautrumas, subrendimas ir kruopštumas, tai berniukai iš prigimties pasižymi aktyvumu, agresyvumu, atkaklumu, išradingumu ir kt. Pagal šias savybes vaikai renkasi vyriškus bei moteriškus žaidimus, o mokytojai, kaip paaiškėjo iš tyrimų, linkę girti moteriškus žaidimus besirenkančius berniukus: „daugiausia pastiprinimo (85%) berniukai gaudavo už moteriškus žaidimus“ (Gage, Berliner, 1994, p.157). Šį procesą Sexton (cit.Gerasimovič, 2005) įvardijo kaip mokyklos bandymą feminizuoti berniukus: „Atrodo, kad berniukai ir mokykla išitraukė į mirtiną ir seną konfliktą, kuris galų gale gali mirtinai sužeisti juos abu. Neproporcingai didelis skaičius berniukų yra netvarkingi, nedėmesingi, nedrausmingi; (...) problemą sudaro ne tai, kad per daug yra mokytojų moterų. Problema yra tai, kad mokyklose daug moterų pasaulio, kuriame viešpatauja moterų vaidmenys ir standartai“ (cit.Gerasimovič, 2005, p.23). Tam tikrą lyčių sampratą perduoda ir mokykloje

naudojamos mokymo priemonės. Pavyzdžiui, Gage ir kt. (1994) nurodo, kad išanalizavus dešimties JAV leidėjų vadovėlių turinį, buvo nustatyta, kad vienintelės ne namų aplinkoje vaizduotos moterys buvo auklės ir mokytojos, į kurias visuomet buvo kreipiamasi „panele“. Tokiais įvaizdžiai teigiama, kad moters vieta yra tik namuose, kad jos dirba tik iki ištekėjimo (nors realybėje paprastai dirba apie pusė moterų). Tuo tarpu tėvai vaizduoti vairuojantys mašinas, planuodami išvykas ir nerangiai tvarkantys buitines reikalus.

Kintanti visuomenė bei kintančios jos vertybės lemia pasikeitimus lyties, jos vaidmenų supratimo, ir vertybes apibūdinančių stereotipų pasikeitimus. Kartu kinta ir požiūris į lyties ugdymą mokykloje. „Lytiškumo ugdymas dažnai suprantamas, kaip „saugaus sekso“, apsisaugojimo priemonių propagavimas“ (Ustilaitė ir kt. 2000, p.6). Nekalbant apie šeimos funkcijų kaitą, vyro bei moters vaidmenų šeimoje supratimo ugdymą. Ši kaita lemia daugybę požiūrių. Pavyzdžiui, Gage, Berliner (1994) apibūdinami JAV situacija, teigia, kad šios valstybės mokyklose ir visoje švietimo sistemoje egzistuoja labai didelė lyčių diskriminacija, subtilus šališkumas ir daugybė neištirtų, tačiau plačiai lyčių vaidmenų stereotipų. Šių autorių nuomone, pedagogai neturėtų taikyti švietimo paplitusių politikos lyčių skirtumų, nes jie paprastai nėra labai svarbūs. Be to, tokia praktika neteisėta. Pedagogai turėtų stengtis, naikinti stereotipus, varžančius žmonių keitimąsi ir įvairovę, kuriuos mes vertiname. Reikėtų sutikti, kad diskriminacija ir individualybių varžymas yra neigiami dalykai. Tačiau nesena Lietuvos patirtis – Sovietų Sąjungos siūlyta lyčių samprata, teigusi belytį tarybinį žmogų ir pan. – leidžia daryti išvadą, kad sąmoningas lyčių skirtingumo ugdymas yra būtinas dalykas.

Žiniasklaida. Šiuolaikinėje visuomenėje ankstyvoji vaikų socializacija jau senokai peržengė vien tik šeimos ribas, persikėlė į mokyklas, bendraamžių grupes, prie televizorių ir kompiuterių ekranų. Todėl būtų neteisinga paauglių problemų ieškoti tik šeimoje ar vien mokykloje, nors pastarosioms institucijoms, aptariant paauglių problemas, skiriama bene daugiausia dėmesio ir kritikos. Tiek šeima, tiek ir švietimo sistema išgyvena intensyvių transformacijos procesus, kurie labiausiai veikia bene labiausiai pažeidžiamą visuomenės sluoksnį – paauglius (Reingardienė, 2006).

Naujos informacinės technologijos įvairiausiomis formomis labai sparčiai ir agresyviai braunasi į žmonių gyvenimą ne tik darbo aplinkoje, valstybėje ir pasaulyje, bet ir kasdienėje šeimos buityje. Šis procesas įgauna svarbią ekonominę, politinę, visuomeninę reikšmę, vis plačiau lemdamas perėjimą iš industrinės į informacinę visuomenę, tapdamas neatsiejama demokratijos mechanizmo funkcionavimo dalimi. Žiniasklaida perima tą vaidmenį, kuris anksčiau priklausė šeimai ir mokyklai – ji nulemia vertybes, tikslus, elgesio tipus.

Diskusijos apie *žiniasklaidos* vaidmenį, įtaką ir jos poveikį vartotojui-piliečiui vyksta jau labai senai. Žiniasklaida, platinanti skirtingas kultūrinės reikšmes, vertybes ir skonius, vis labiau

formuoja taisykles, normas ir konvencijas, reguliuojančias socialinį gyvenimą. Remiantis įvairiais šaltiniais (Jarockytė, 2003) galima teigti, kad žiniasklaidos daromas poveikis visuomenei yra trejopas: a) **kognityvinis**: piliečiai yra informuojami (deja, visada remiantis faktais); b) **ugdomasis**: tiesiogiai ugdomos ir formuojamos piliečių nuostatos; c) **indoktrinuojantis**: įvardijamos arba iš anksto stengiamasi įteigti tam tikras vertybes, pateikiamas tam tikras vienpusis supratimas apie įvykį arba to įvykio vertinimas. Pastarasis daro ypač neigiamą įtaką besikuriančiai pilietinei visuomenei.

Jau dažniau laisvalaikio praleidimo būdu paaugliams ir suaugusiesiems tampa televizijos žiūrėjimas, taigi televizija tampa vienu iš svarbiausių socializacijos agentų. Dėl didėjančios televizijos įtakos mažėja tokių institutų kaip šeima ir mokykla, bendruomenė, Bažnyčia įtaka asmenybės socializacijai. Didžioji dalis visų televizijos poveikio individams teorijų nagrinėja poveikį vaikams ir paaugliams. Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad vaikai, palyginti su suaugusiaisiais, yra įtaigesni televizijos laidoms, kadangi dar neturi stabilios vertybių sistemos, sunkiai atskiria demonstruojamą fantazijų pasaulį nuo realybės ir pan.

Žiniasklaidos pranešimai neabejotinai yra vienas iš socialinės realybės suvokimą suponuojančių veiksnių. Komunikacijos mokslų specialistai, tirdami jos poveikį socialinės realybės suvokčiai, atkreipia dėmesį į ypatingą sociokultūrinio stereotipo vaidmenį (Pecchioni, Croghan, 2002). Stereotipą sudaro sudėtingos nuostatos, atspindinčios supaprastintą (schematizuotą) realybės reiškinių supratimą (Schaller, Latane, 1996). Tai emociniu vertinimu papildyti vaizdiniai. Kultūros sričiai priklausančių stereotipų raišką ir įtaką veikia žiniasklaidos priemonių gausa. Televizijos poveikio paaugliams analizės pagrindu psichologai konstatuoja, kad jauną žmogų mažai kas gali apsaugoti nuo šios žiniasklaidos priemonės įtakos (Gass, Seiter, 1999).

Žiniasklaidos pateikiamos moterų ir vyrų reprezentacijos, lyčių tarpusavio santykių, šeiminių santykių raiška socialinio patvirtinimo ar paneigimo procese taip pat yra normalizuojamos – stereotipizuojamos. Žiniasklaidos formuojami stereotipiniai moters, vyro suvokiniai, šeimos modeliai, lyčių skirtumai, lyčių opozicijų sistemos traktuotės orientuoja jaunimo pažintines lyties, šeimos suvokimo ir elgsenos schemas. (Stonkienė, 2006). Kaip parodė vienas iš vėlyviausių ir plačiausių tyrimų „Socialinių lyčių stereotipų formavimas Lietuvos žiniasklaidoje“ (2002), kalbant apie moteris dominuoja išorinis aspektas, akcentuojantis moters fizinį grožį ir seksualumą. Šitai seksualizuojamos ir pornografizuojamos moterys parodomos kaip tuščios ir kartu viliojančios savo kerais. Moterys labai dažnai komodifikuojamos, jos tampa tolygios gerai mašinai (<http://politika.osf.lt/Kiti?dokumentai/SocialiniuLyciuStereotipai.pdf>).

Politikai, valstybės institucijos ir visuomeninės organizacijos vis dažniau diskutuoja apie informacinę visuomenę. Dažniausiai kalbama apie *interneto* teikiamas galimybes pažinti pasaulį

iš arčiau. Internetas – tai tik šiuolaikinė priemonė, kuria naudotis vaikai išmoksta labai greitai. Dabar ypač aktyviai stengiamasi aprūpinti mokyklas kompiuteriais, kad dauguma mokinių turėtų laisvą priėjimą prie šio neišsemiamo ir nekontroliuojamo informacijos šaltinio. Aktyviausia visuomenės dalis - paaugliai, kuri turi galimybę naudotis šia technologija, internete praleidžia vis daugiau laiko ir vis mažiau dėmesio skiria tradicinėms žiniasklaidos priemonėms – dienraščiams, savaitraščiams, knygoms ir net televizijai. Apie interneto teikiamus pranašumus banalu kalbėti. Gerokai įdomiau ir svarbiau yra pavojai, tykantis jo vartotojų. Kontroliuoti, kas ir kaip vyksta pasauliniame tinkle, nepajėgus niekas. Žinoma, siekdami pasinaudoti interneto prieinamumu, tradiciniai leidiniai skverbiasi į šią sritį ir jau dažnas nacionalinis ar net regioninis laikraštis turi ir savo internetinį puslapį.

Taigi drąsiai teigtina, kad šalia didžiausią įtaką paaugliui turinčių socializacijos veiksnių, nulemiančių vertybių perimamumą ir kaitą – šeimos, mokyklos, visuomenės ir religijos, nė kiek ne mažesnę įtaką, tik gal net efektyvesnę daro žiniasklaida. Viena iš esminių nuostatų, padedančių atsispirti neigiamam indoktrinacijos pavojui ne tik Lietuvos, bet ir pasaulio visuomenėse, yra švietimo politika, skatinanti jau ankstyvajame mokykliniame amžiuje pradėti ugdyti informacijos suvokimo gebėjimus.

Bendraamžiai. Socializacijos procesas augančiai asmenybei yra nenutrūkstamas, vaikas socializuojasi ne tik šeimoje, mokykloje, bet ir kieme bei gatvėje. *Bendraamžiai* labai stipriai paveikia visą paauglio socialinį gyvenimą, todėl kai kurie autoriai (Leliūgienė, 1997; Žukauskienė, 2002) yra linkę kalbėti apie paaugliams būdingą atskirą visuomenę, savitą kultūrą, nors ne visi su tuo sutinka. Be to, Mead (cit. Žukauskienė, 2002) ir kiti autoriai teigia, kad spartūs socialiniai pokyčiai sukelia atotrūkį tarp kartų, ir todėl didėja bendraamžių grupės įtaka paauglio asmenybei. Didėjant autonomiškumui, paaugliai kiek nutolsta nuo tėvų, tuo tarpu santykiai su draugais tampa artimesni. Vėlyvojoje paauglystėje ypač reikšmingi tampa romantiniai santykiai su priešingos lyties atstovais. Jie daug artimesni nei santykiai su tėvais ir draugais (Vaičiulienė, 2004).

Išsilaisvinę nuo tėvų įtakos, paaugliai nori prisiimti vis daugiau bendraamžių vertybių. Pagrindinė kompanijų egzistavimo ir jų užduotis – padėti žemesnių klasių vaikams iš vienalyčių grupių pereiti prie heterogeniškų, kurių daugumą sudaro vyresni paaugliai. Bendravimas grupėje padeda išmokti kontroliuoti socialinio elgesio normas, vystyti atitinkančius šį amžiaus tarpsnį interesus ir įgūdžius, moko kartu įveikti visus išgyvenimus bei spręsti bendras problemas. Tačiau paauglystės santykiai su bendraamžiais jau turi tam tikrą „suaugusio“ atspalvį.

Paaugliams kyla daugybė klausimų, kuriais jie mėgina išsiaiškinti, kas jie yra ir koks turėtų būti jų vaidmuo visuomenėje (Gage, Berliner, 1994). Dviejų bręstančių žmonių bendravime svarbią vietą užima erotiniai išgyvenimai. Paauglys ieško tokių išgyvenimų ir

veiklos, kad pajustų dvasios pilnatį. Šalia tikrovės pasaulio atsiranda svajonių, vaizduotės pasaulis. Paauglys atrodo tartum išsiblaškęs, o iš tikrųjų yra įsigilinęs į savo vidaus pasaulį, kuris yra jam turtingas ir patrauklus (Gučas, 1990).

Paaugliui vienu metu tenka gyventi tarsi „dviejuose pasauliuose“: bendraamžių ir suaugusiųjų, su savitomis t.y. specifinėmis vertybėmis, elgesio normomis. Įvairūs mokslininkai (Želvys 1994; Barkauskaitė 2001; Žukauskienė, 2002) tyrinėjantys paauglystės ypatumus, pažymi, jog bendraujant su bendraamžiais ir suaugusiais paauglys atlieka du skirtingus vaidmenis: lygiaverčio partnerio su bendraamžiais ir paklūstančiojo paauglio su suaugusiais. Todėl neretai susiduriama su nuomone, kad tėvų ir paauglių bendraamžių gyvenimiškos orientacijos nesuderinamos, ir kad ryškus įtakos mažėjimas paauglystėje neišvengiamas. Tik visiškai priklausomi paaugliai paklūsta tėvams. Jie renkasi draugus, kurie patinka jų tėvams, neturi savo nuomonės arba jie atsiliepia į tėvų pageidavimus ir reikalavimus.

Paaugliai labai tiksliai padalija klausimus lytiškumo tema: ko klausti tėvų ir ko bendraamžių. Neretai paaugliai mano, kad jų problemas gali išspręsti tik draugai, jie pradeda ieškoti bendraminčių, todėl kasdieniniuose reikaluose paaugliui didžiausią poveikį daro jų draugai bendraamžiai ir tik po jų tėvai, pedagogai ir t.t. Priimta manyti, kad paaugliams tapus savarankiškesniais, tėvų įtaka jiems lieka ne tokia reikšminga kaip bendraamžių.

1.3. Paauglių lytiškumo ugdymo prielaidos

1.3.1. Jaunų žmonių požiūris į lytiškumą

Lytinis ugdymas yra vienas svarbiausių brandžios asmenybės ugdymo elementų. *Individų lytiškumas* yra ne tik biologinė jų organizmo savybė, tačiau ir socialinės-kultūrinės aplinkos padarinys (Ustilaitė, 2005).

Kauno medicinos universiteto Šeimos medicinos klinika, įgyvendindama Jungtinių Tautų Gyventojų fondo remiamą projektą „Umbrella project for Lithuania 2005“ vykdė visuomenės požiūrio į jaunų žmonių lytinės ir reprodukcinės sveikatos priežiūros poreikius tyrimą. Ši studija siekė įvertinti gyventojų požiūrį į lytiškumo ugdymą mokyklose bei lytinės ir reprodukcinės sveikatos paslaugas paaugliams. Reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą, kurioje dalyvavo 1054 16 – 74 m. amžiaus Lietuvos gyventojai atliko Rinkos analizės ir tyrimų grupė RAIT (<http://www.gap.lt/vpjls>). Respondentų nuomone lytiškumo ugdymas mokyklose yra veiksmingas. Vertindami šiuo metu jauniems žmonėms prieinamą lytiškumo ugdymą, 21, 7 % apklausos dalyvių neatsakė į šį klausimą, 43,9 % visų atsakiusiųjų išreiškė ambivalentišką nuomonę šiuo klausimu (Lytiškumo ugdymą mokyklose vertino nei gerai, nei blogai). Ši

aplinkybė leidžia daryti prielaidą, jog aktyvios socialinės kompanijos gali būti efektyvios, formuojant gyventojų nuomonę jaunų žmonių lytiškumo ugdymo klausimu. Tikėtina, jog ši aiškios pozicijos neturinti visuomenės dalis ir yra konservatyvių socialinių grupių, pasisakančių prieš visapusišką lytiškumo ugdymo svarbą, yra gyvybiškai būtina.

Pocevičienės (2005) atliktame tyrime, didelė dalis paauglių manė, turintys pakankamai žinių lytiškumo temomis. Lytiškai aktyvūs paaugliai labiau pasitiki savo žiniomis (67,1%), nei neturėję lytinių santykių paaugliai (54,0%). Kaip pagrindinį informacijos lytiniais klausimais šaltinį paaugliai nurodė bendraamžius (31,27%) ir žiniasklaidą (55,68%). Daugiau nei trečdalis (39,31%) tyrime dalyvavusių paauglių teigė turėję seksualinius santykius. 14 – 18 m. vaikų, turinčių seksualinės patirties daugiau negu pusė (51,28%), o merginų – daugiau nei ketvirtadalis (25,37%). Tiriant paauglių požiūrį į ikivedybinius seksualinius santykius, nes daugeliu atveju nuo jo priklauso lytinio gyvenimo pradžia, nustatyta, jog 85,90% vaikų ir 89,55% merginų toleruoja ikivedybinius seksualinius santykius.

Kito tyrimo (Peleckaitė, 2002) duomenimis, daugiausia informacijos mokiniams trūksta ar iš dalies trūksta apie skirtingus lyčių ir tarpusavio santykius, psichinius vyro ir moters skirtumus, pasirengimą šeimai, socialinius lyčių vaidmenis, seksualinę prievartą reklamos įtaką lytiniam elgesiui, lytiškai plintančias infekcijas.

Paauglio ruošimas šeimai yra tėvų funkcija, tačiau, tyrimais (Jaruševičienė, 2000; Zaborskis, 1997; Ustilaitė, 2001) įrodyta, kad, tėvų ugdomoji funkcija rengiant vaikus gyvenimui šeimoje nėra pakankama. Jaunų žmonių rengimas šeimai paliekamas individualiam patyrimui, o mokykla, tėvai ir medicinos darbuotojai tam neskiria reikiamo laiko ir dėmesio.

1.3.2. Lytiškumo ugdymas mokyklose ir švietimo reformos pokyčiai

Jaunosios kartos ugdymas – visuomeninis reiškinys, atsiradęs kartu su žmogumi. Ugdymu siekiama jaunajai kartai perduoti svarbiausią visuomeninės patirties dalį – žinias, vertybes, praktinės ir intelektualinės veiklos įgūdžius, elgesio bruožus ir pan. – be šito negali egzistuoti ir toliau vystytis visuomenė. Šiuolaikinis ugdymas suvokiamas kaip kryptinga ir struktūruota ugdytojų (tėvų, pedagogų, bendruomenės, žiniasklaidos) bendra veikla, kultūrinė sąveika ir bendradarbiavimas.

Daugeliui paauglių mokykla, klasės kolektyvas yra svarbiausia jų pirminė bendruomenė, kurioje vyksta socializacijos, ugdymo procesai. Bendrojo lavinimo mokykla yra pagrindinė švietimo sistemos grandis, kurioje mokiniai ne tik įgyja žinių, bet ir išmoksta kritiškai vertinti įvairius dalykus, adaptuotis besikeičiančioje socialinėje aplinkoje ir ją keisti norima linkme. Todėl šiuolaikinėje mokykloje ypač svarbu, kad ji taptų ugdymo koordinatoriumi, padėtų

mokiniais įgyti atsparumą neigiamiems išorinės aplinkos poveikiams, suformuotą tvirtą neigiamą požiūrį į žalingus, sveikatai kenksmingus įpročius, ugdytą nepakantumą blogiui.

Pagrindinis valstybės dokumentas, reglamentuojantis ugdymo turinį bendrojo lavinimo mokykloje yra Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai (2003). Atsižvelgiant į reformuotos bendrojo lavinimo mokyklos tikslus, standartų turinyje mažiau pabrėžiamos žinios, labiau akcentuojamas vertybinių nuostatų ugdymas bei gebėjimų plėtotė. Kartu siekiama, kad suteikiamų žinių, vertybinių nuostatų ir gebėjimų turinys būtų tarpusavyje susiję.

Universali rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa, patvirtinta 2000m., po ketverių metų, taip ir nepradėta įgyvendinti, buvo pripažinta pasenusia. Remiantis LR Švietimo ir mokslo ministerijos nuostatais rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa (2005) turėjo būti privalomai integruojama į mokomuosius dalykus nedidinant bendruosiuose ugdymo planuose nustatytų dalykui skirtų pamokų skaičiaus, neįgavo sistemingos veiklos ir nuoseklumo (Jaruševičienė, 2005). Šiuo metu Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymu yra patvirtinta nauja rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa (2007), tačiau dar nėra parengtas šios programos įgyvendinimo priemonių planas. Nėra aišku, ar naujai patvirtinta programa pasieks tų rezultatų, kurių tikimasi, kiek ji bus veiksminga.

Kadangi beveik nėra paauglių seksualinio elgesio, nuostatų ir įpročių socialinių tyrimų, netaikomi lytinio ugdymo programų efektyvumo vertinimo metodai, susidaro galimybė lytinio ugdymo procesui atitrūkti nuo gyvenimo: planuose ir ataskaitose šis darbas lyg ir vyksta, tačiau rimtesnės įtakos rizikingam paauglių seksualiniam elgesiui jis beveik neturi. Lytiškumo ugdymo programoje beveik nenurodoma, kaip rizikingą seksualinį elgesį pakeisti mažiau rizikingu. Nėra efektyvios valstybinės lytinio auklėjimo ir rizikingo seksualinio elgesio prevencijos programos, kuri būtų skirta aukštos rizikos grupių paaugliams.

Lytiškumo ugdymo paskirties ir turinio aptarimas yra kur kas sudėtingesnis uždavinys. Čia susikerta skirtingi interesai, ideologijos ir „mitologijos“. Lytiškumo ugdymo procese ryškėja netolygumai, nesuderinamumas tarp **lytinio auklėjimo** (jaunosios kartos dorinių savybių, nuostatų ir vertybių formavimo) ir **lytinio švietimo** (kuriuo siekiama suteikti žinių apie žmogaus anatomines ir fiziologines lyties savybes, lyties higieną, vykdyti lytiškai plintančių ligų, abortų profilaktiką). Lytiškumo ugdymas Lietuvoje dažnai nepagrįstai tapatinamas su seksualiniu ugdymu, turint galvoje tik informacijos apie lytinius santykius sklaidą mokinių tarpe, todėl joms uoliai priešinasi įvairios konservatyviosios jėgos. Tuo tarpu pažangios demokratijos šalyse lytinio (pačia plačiausia socialine prasme) ugdymo programos jau senokai įsitvirtino tarp kitų privalomų ugdymo programų.

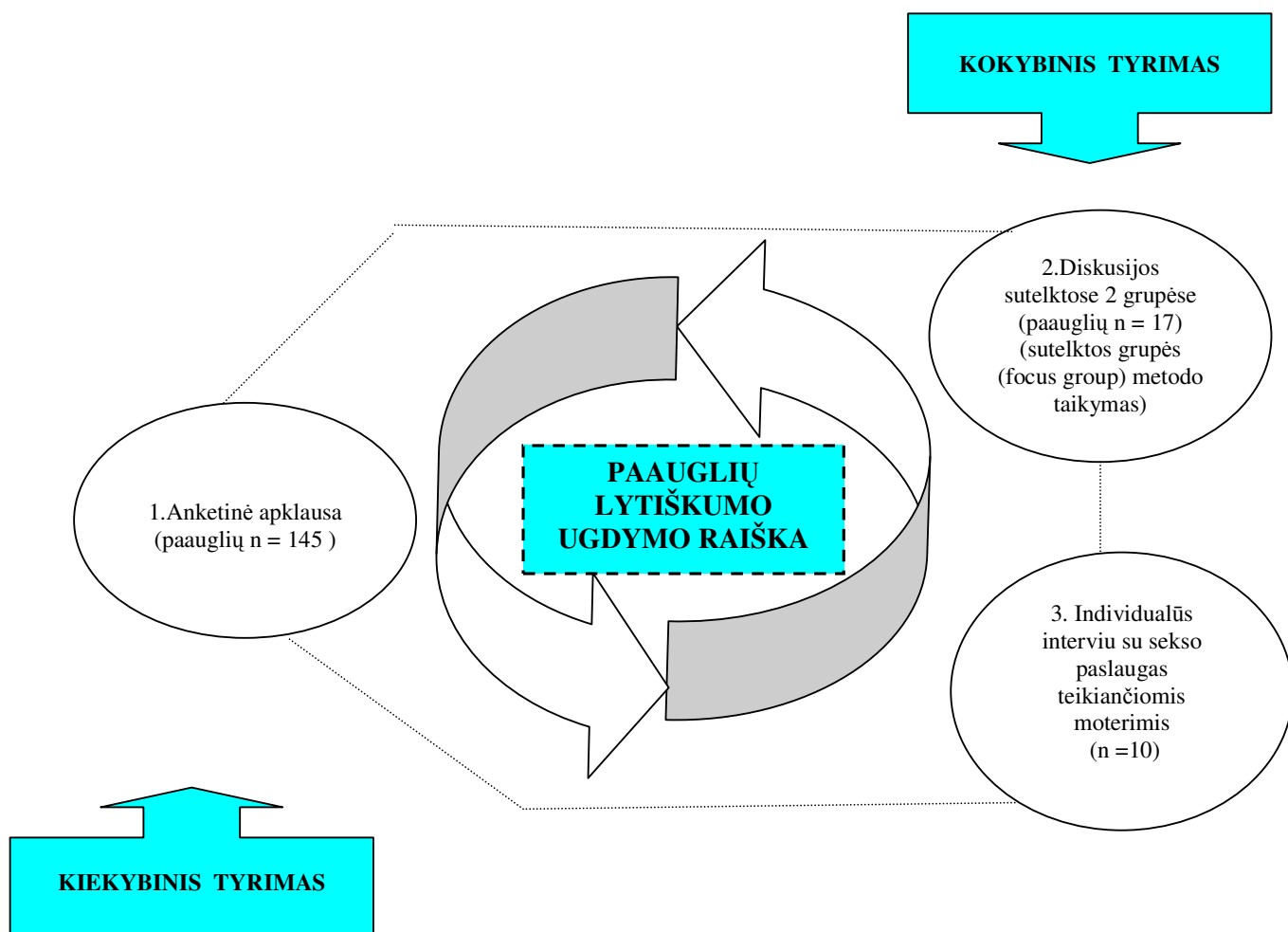
Lytiškumo ugdymo programos tikslai turėtų atkleisti socialinius lytiškumo aspektus, griauti paplitusius stereotipus, skatinti ne konkurenciją, bet kooperaciją mokinių ir mokinių bei

pedagogų tarpusavio santykiuose, atskleisti skaudžias socialinės nelygybės pasekmes individui, šeimai ir visuomenei. Stereotipai yra nelygybės pagrindas. Nelygybė kaip socialinis darinys atveria plačias socialinės kaitos galimybes. Tik darbą reikia pradėti nuo mokyklinio suolo (Reingardienė, 2006).

Paauglių lytiškumo ugdymas nepakankamas ir mažai efektyvus rizikingo seksualinio elgesio prevencijos prasme.

**2skyrius. PAAUGLIŲ IR SEKSO PASLAUGAS TEIKIANČIŲ MOTERŲ
POŽIŪRIS Į LYTISKUMO UGDYMO REIKŠMĘ JŲ LYTINIO TAPATUMO
FORMAVIMUISI BEI LYTINEI ELGSENAI**

2.1. Tyrimo metodika

1 pav. Empirinio tyrimo struktūrinė schema

2.1.1. Tyrimo metodų apžvalga

Tyrimas buvo atliekamas remiantis *kokybine* tyrimo **metodologija**. Kokybinio tyrimo požymių struktūra nėra tokia griežta. Tai ekstremaliai mažas nagrinėjamų objektų skaičius ir tyrinėtojų siekis bei atsiradusi galimybė pažvelgti į nagrinėjamą reiškinį visybiškai nulėmė kokybinės metodologijos pasirinkimą. Kokybinio tyrimo pasirinkimą pagrindžia ir tai, kad kiekybinis tyrimas yra labiau orientuotas į rezultato matavimą, o kokybinis labiau orientuotas į proceso analizę.

Tyrimo metu buvo organizuojamas **sutelktos (focus group) grupės metodas** (Белановский, 2001). Белановский (2001) teigia, kad tyrimais sociologijoje įrodyta, kad žmonių asmeninė nuomonė formuojasi ne izoliacijoje, o bendraujant “akis į akį” susidariusiose socialinėse grupėse. Tyrimo metu sutelkta grupė esti dirbtinai sukurtas sociumo modelis, tačiau jose vykstantis socialinis kontaktas dalyvius įpareigoja išsakyti savo nuomonę ir reaguoti į kito vertinimus. Įvairūs autoriai skirtingai nurodo focus grupės dydį: nuo 4 iki 15 dalyvių; grupių skaičius taip pat yra įvairus (Kaffemanienė, 2006).

Interviu metodu buvo siekiama įvertinti sutelktų grupių veikloje dalyvavusių tiriamųjų subjektyvią nuomonę lytiškumo tema, atskleisti individualų požiūrį į bendrąsias diskusijų tendencijas bei įvertinti sekso paslaugas teikiančių jaunų moterų požiūrį į lytiškumo ugdymo reikšmę jų lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai.

Taikyta metodika leido ne tik užfiksuoti atskiras paauglių bei sekso paslaugas teikiančių moterų nuomones ir vertinimus, bet ir jas kategorizuoti pagal prasmę. Nuomonių spektro apibendrinimui buvo taikomas turinio (*content*) analizės metodas. Šis metodas pasirinktas kokybinių tyrimų duomenims apdoroti (interviu turinio, diskusijų turinio sutelktose grupėse analizei). Tai metodas, siekiant atrasti temas, sąvokas ir išsiaiškinti reikšmes. Turinio elementai grupuojami į kategorijas pagal jų reikšmes, semantinį panašumą (Burns, 2000).

2.2. Respondentai

Tyrimas buvo vykdomas dviem etapais. *Pirmajame etape* dalyvavo dviejų Šiaulių miesto mokyklų ugdytiniai, sutikę dalyvauti sutelktos grupės veikloje. Buvo taikomas *netikimybinis, patogusis atrankos* metodas. Pagrindinis principas, kuriuo buvo vadovaujama atrenkant tyrimo dalyvius – *savanoriško apsisprendimo* principas. Vienintelė sąlyga, kuri buvo keliami – tyrime gali dalyvauti 15 – 19m. paaugliai. Tokia sąlyga keliami dėl ribojamo sutelktos grupės skaičiaus, o būtent toks ugdytinių amžius pasirinktas, darant prielaidą, kad gali dalyvauti tie patys paaugliai, kurie dalyvavo 2005 m. anketinėje apklausoje.

I etapas – a) *grupinis interviu* su paaugliais iš vienos Šiaulių miesto gimnazijos (I grupė).

b) *grupinis interviu* su Šiaulių miesto mokyklos paaugliais (II grupė).

I ir II focus grupėse paauglių diskusijos metu išryškėjus teigiamam jų požiūriui į sekso paslaugų teikimą buvo planuojama atlikti *individualius giluminius interviu* (žr. 1 priedą). Dalyvių nuomonė sekso paslaugų teikimo atžvilgiu buvo neigiama, todėl nebuvo atliktas nei vienas individualus giluminis interviu.

Tyrimo pradžioje buvo numatyta diskusija mokyklų visuomenės sveikatos priežiūros specialistams grupei. Tačiau, pasak paauglių „neužtenka, kad seselė ateitų ir papasakotų apie

kūną.“, rodo paauglių nepasitikėjimą mediku, jo kvalifikacija, todėl trečiai visuomenės sveikatos priežiūros specialistų grupei diskusija nebuvo organizuota.

Antrajame tyrimo etape dalyvavo 10 sekso paslaugų teikėjų, 17 – 23 metų amžiaus, apsilankiusios Šiaulių Kraujo perpylimo centre 2007 m. kovo 1-31 dienomis.

II etapas – *individualūs interviu* su sekso paslaugas teikiančiomis jaunomis moterimis.

Focus grupės

Diskusija focus grupėje – viena iš greito įvertinimo technikų, kuri gali suteikti labai daug informacijos. Diskusijos metu dalyviai gali išsakyti visas savo mintis, jų atsakymai nėra išspraudžiami į tam tikrus rėmus (kaip tai įvyksta anketuojant, imant interviu), galima keisti pokalbio temą, diskusiją pakreipti pageidaujama linkme (norint gauti atsakymus į rūpimus klausimus). Buvo parinktos temos, kuriomis norėjome padiskutuoti su paaugliais, plačiau sužinoti jų nuomonę apie lytiškumo ugdymo reikšmę paauglių lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai. Pasirinktos 2 Šiaulių miesto mokyklos, kuriose 2005m. buvo atlikta anketinė apklausa „paauglių požiūris į ankstyvus lytinius santykius“, tai leido dar labiau įsigilinti ir paneigti ar patvirtinti gautus duomenis atlikto tyrimo metu bei giliau pažvelgti į nagrinėjamą problemą. Kiekvienos focus grupės trukmė – po 60min. Diskusijos buvo įrašinėjamos. I focus grupė vyko Šiaulių miesto „N“ gimnazijoje, II focus grupė vyko – Šiaulių „N“ mokykloje. Focus grupėms buvo paruošti tokie klausimai (žr. 2, 3 priedus).

Darbo focus grupėje planas:

1. Trumpas focus grupės moderatoriaus prisistatymas.
2. Focus grupės tikslo pristatymas. Dalyviams trumpai paaiškinama tyrimo svarba. Pabrėžiama, jog mums labai svarbi jų nuomonė.
3. Paaiškinama, kad jie gali likti anonimai, nes grupės moderatorius jų nepažįsta. Papasakojama, kur bus panaudoti diskusijos rezultatai.
4. Dalyvių paklausiama, ar jie sutinka, kad diskusija būtų įrašinėjama.
5. Dalyviams buvo pasakoma, kad jie nebūtinai turi pasakoti apie save. Jie pažįsta daug bendraamžių, su kuriais dalinasi nagrinėjamose problemose klausimu, todėl gali papasakoti ir apie jų problemas.
6. Trumpai aptariamos diskusijos taisyklės – kalbėti po vieną, visi bus išklaudyti.
7. Pirmieji 2 klausimai visada buvo pateikiami tie patys „Kas tai yra lytiškumas? Kas tai yra seksualumas?“. Tolimesni klausimai priklausydavo nuo diskusijos, dalyvių aktyvumo. Grupėje nebūtinai buvo diskutuojama visais paruoštais klausimais.

8. Moderatorius sekdamo diskusiją, stengdavosi įtraukti ir tylesnius dalyvius. Jų būdavo klausama „O ką tu galvoji? Ar sutinki su kitų nuomone?“ ir pan.

Moderavimo veiksmai:

- Trumpai pasižymima, prie ko dar reikėtų sugrįžti šios diskusijos metu;
- Stebima kūno kalba, siekiant pamatyti, kada tylesnieji grupės nariai yra pasiruošę pasisakyti;
- Pereinant prie sekančio klausimo, moderatorius trumpai apibendrina įvykusią diskusiją.

Diskusijos užbaigimas:

- Pakviečiama kiekvieną asmenį iš eilės tarti paskutinį žodį šioje diskusijoje.
- Padėkojama visai grupei ir primenama, kaip jų indėlis bus panaudotas.

Duomenų rinkimas:

- Audio įrašai.
- Užrašų vedimas diskusijos metu.

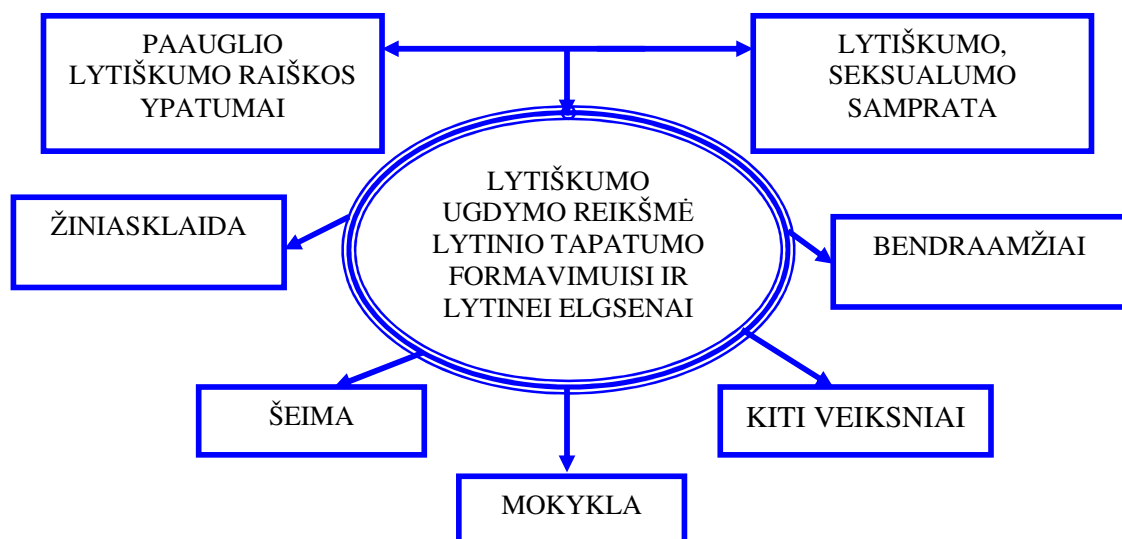
Duomenų analizė ir apibendrinimas:

1. Audio įrašų transkribavimas;
2. Transkribuotų tekstų kodavimas pagal tyrimo klausimus;
3. Pasikartojančių temų analizė;
4. Citatų atranka;
5. Apibendrinimas.

1 lentelė

Respondentų apibendrinimas pagal grupę, amžių, lytį, skaičių

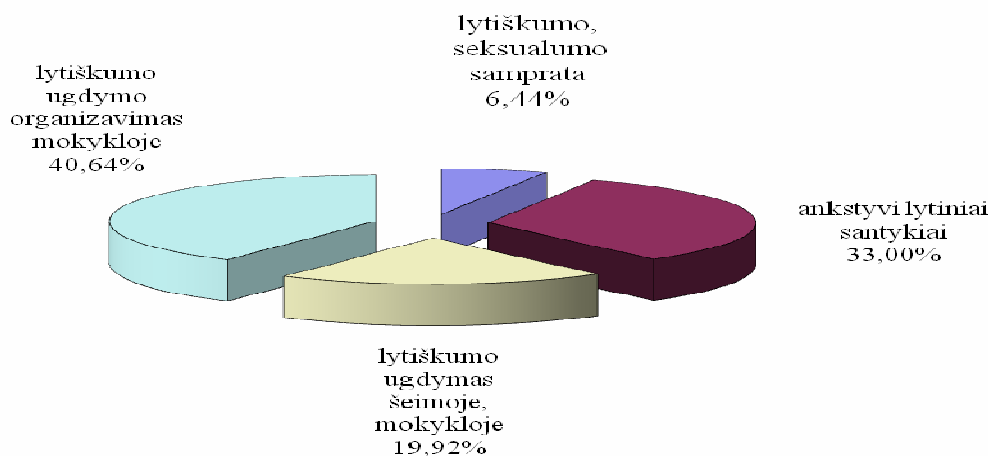
Grupė	Organizacija	Dalyvių skaičius		
		Pagal amžių	Pagal lytį	Bendras
I grupė	Šiaulių „N“ gimnazija	1 – 15 m. 4 – 16 m. 1 – 17 m. 1 – 18 m.	3 merginos 4 vaikinai	7
II grupė	Šiaulių „N“ mokykla	1 – 15 m. 6 – 16 m. 2 – 17 m.	9 merginos	9

2 pav. Tyrimo struktūrinė schema

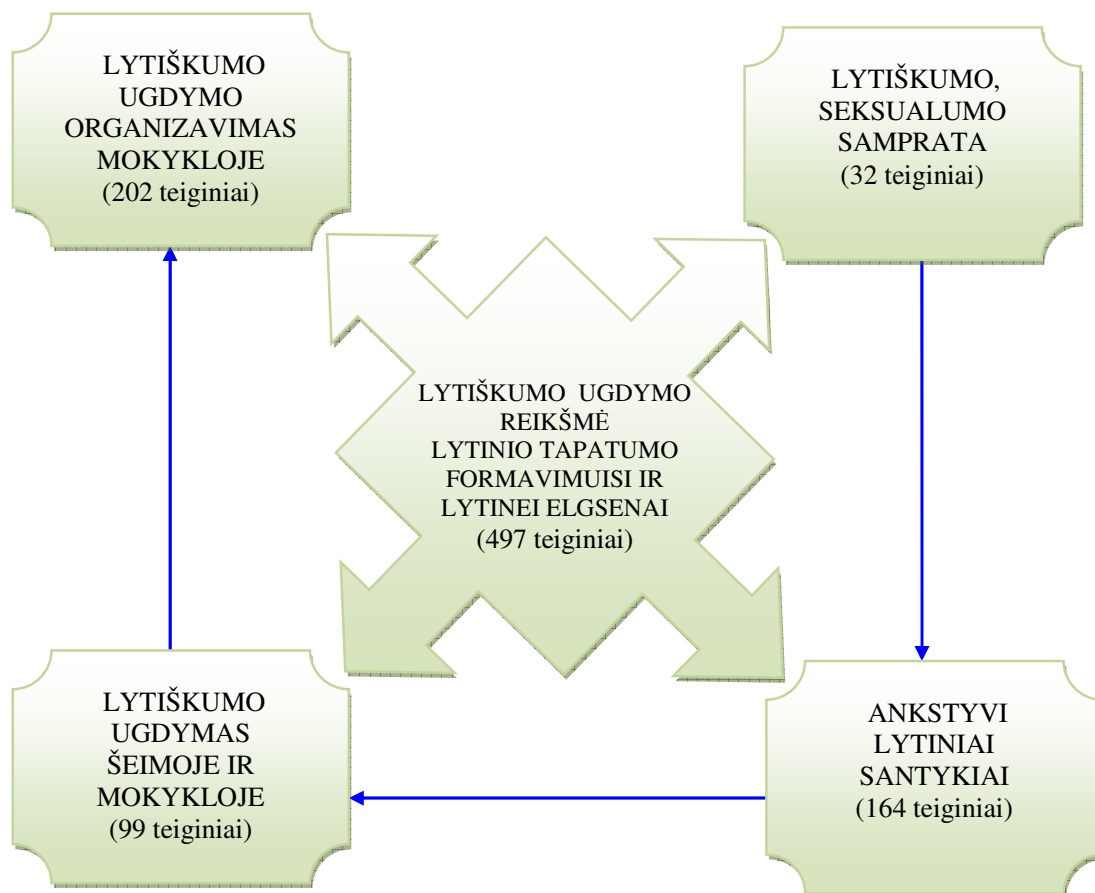
2.3. Paauglių požiūris į lytiškumo ugdymo reikšmę lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai

Siekiant apibrėžti paauglių požiūrį į lytiškumo ugdymo reikšmę jų lytinio tapatumo formavimuisi bei lytinei elgsenai, focus grupių metodu sukaupti duomenys apibendrinti pagal turinio prasmes, kontekstą, kodavimo būdu buvo suskirstyti į 4 kategorijas: lytiškumo ir seksualumo sampratos aiškinimas, ankstyvieji lytiniai santykiai (juos lemiantys veiksniai; lytinių santykių pradžia amžiaus aspektu; priežastys; pasekmės; pasiūlymai, kaip galima keisti situaciją), lytiškumo ugdymas šeimoje ir mokykloje bei lytiškumo ugdymo organizavimas mokykloje (3pav.)

3 pav. Focus grupių dalyvių nuomonių kategorijos, %

Lytiškumo ugdymo organizavimo mokykloje kategorija buvo didžiausia, ją sudarė 202 teiginiai, ankstyvų lytinių santykių kategoriją – 164, lytiškumo ugdymo šeimoje, mokykloje kategoriją – 99 ir sąvokų sampratos kategoriją sudarė 32 teiginiai. Apibendrinus gautus rezultatus, struktūriškai buvo sukurtas tyrimo modelis (4 pav.)

4 pav. Tyrimo modelis.

Duomenų analizė buvo atliekama pagal 4 pav. pateiktą modelį, atskirai kiekvienos kategorijos.

Teiginiai apie lytiškumo ir seksualumo sampratą

Šiandien neretai žodžiui „lytis“ suteikiama vien biologinė prasmė. Tačiau dar visai neseniai lytis reikšdavo ne tik būties išorę, bet ir pavidalą bei reiškimosi būdą. Todėl žodis „lytis“ suprantamas ir kaip būties slėpingumo išreiškėjas, atvėrėjas (Daudaravičienė, 2001). Pastarąjį dešimtmetį į Lietuvą plūstelėjus vakarietiškos kultūros bangai, lytiškumo sąvoką vis dažniau pradėjo keisti „madingesnė“ - seksualumo-sąvoka. Tačiau ar lytiškumas ir seksualumas yra tapačios sąvokos? Į šį klausimą buvo paprašyta atsakyti pačių paauglių. Siekiant pateikti

informaciją, kaip jaunas žmogus suvokia sąvokų skirtingumą ar panašumą, šios kategorijos teiginiai nebuvo atvaizduoti kiekybine išraiška, o jų apibūdinimas išdėstytas 2 lentelėje.

2 lentelė

Paauglių paaiškinimai „lytiškumas“, „seksualumas“ nurodytoms sampratom

Sąvokos	SEKSUALUMAS	LYTIŠKUMAS
Paauglių paaiškinimai	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Žmogus gali būti seksualus vidumi ir išore. Išoriškai – seksualus kūnu. ❖ Žmogus yra seksualus arba stengiasi toks būti. ❖ Kai žmogus yra seksualus. ❖ Tai išvaizda, kaip atrodo. ❖ Žmogaus išvaizda. ❖ Žmogaus išvaizda, kai žmogus gražiai atrodo, vilioja kitus gražiai atrodantis. ❖ Žmogaus kūnas. ❖ Gražiai žmogus atrodo prieš kitus: su apsirengimais išryškina savo gražumus. ❖ Gražiai atrodantys žmonės. ❖ Lytinis asmens grožis. ❖ Tai fizinis asmens grožis. ❖ Seksualinio potraukio išraiška, norėjimas būti patraukliu ir traukti priešingos ir/ar tos pačios lyties atstovus. ❖ Dviejų lyčių trauka viena kitai. ❖ Kai žmogus kitą asmenį traukia seksualiai. Artimiau bendrauja, nei bendrauja draugai. ❖ Tai žmogaus grožio apibūdinimas, kai žmogus yra erotiškai gražus. ❖ Apibūdina žmogaus išvaizdą. Jis patrauklus priešingai lyčiai. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Tai dviejų žmonių santykiai (6). ❖ Kai du žmonės susieja. ❖ Kai du žmonės lytiškai bendrauja. ❖ Dviejų žmonių santykis. ❖ Tai skirtumas tarp vyriškos ir moteriškos giminės. (2) ❖ Savybė būdinga tik tam tikrai lyčiai. ❖ Žmogaus seksualinis gyvenimas. ❖ Lyčių skirtingumas. ❖ Žmogaus asmeniniai santykiai su priešingos lyties atstovu. ❖ Asmeniniai lyčių santykiai arba tiesiog žmonių subrendimas lytiškai.

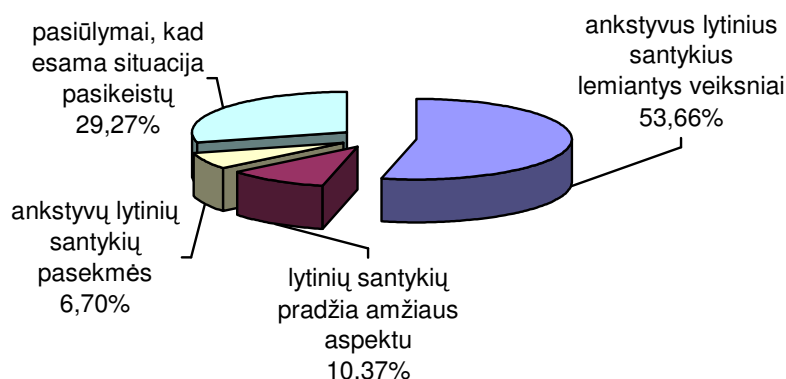
Norint, kad kiekvienas diskusijos dalyvis išsakytų savo nuomonę apie tai, kaip supranta minėtas sąvokas, pirmiausia jų paprašyta užrašyti savo mintis popieriaus lape. Diskutuojant grupėje dar kartą buvo nagrinėjamos sąvokos. Sunkiausia paaugliams sekėsi apibūdinti lytiškumo sąvoką. Tai patvirtina kelis kartus pasikartojantis tas pats atsakymas (6 kartus teiginys „tai dviejų žmonių santykis“). Kai kuriems paaugliams ji pasirodė apskritai nesuprantama: „vis tiek aš nesuprantu, kas tas lytiškumas?“ **Lytiškumą** sudaro žmogaus vertybės, įsitikinimai, požiūris į save kaip į vyrą ar moterį, į santykius su žmonėmis (per draugystę, prierašumą, meilę, seksą); nuomonė apie save ir savo kūną; lytinę ir reprodukcinę sveikatą (mes atskiriame jas, nes žmogus lieka lytine būtybe ir tuomet, kai nenori ir negali turėti palikuonių) ir t.t. Medicinos enciklopedijoje (1994) **seksualumas** yra “organizmo gebėjimas reaguoti į išorinius ir vidinius lytinius dirgiklius, gebėjimas lytiškai susijaudinti“. Seksualumas dažnai yra tam tikra meilės,

simpatijos ar dėmesio patraukimo forma: tam tikra apranga, elgsena, šukuosena, bendravimo būdas, meno kūriniai ir kt. Vienas iš svarbiausių paauglio seksualumo ypatumų yra tas, kad seksualumas formuojasi bręstant ne tik asmenybei, bet ir pačiam žmogui kaip biologinei būtybei.

Teiginiai apie ankstyvus lytinius santykius

Paauglystė yra rizikos metas. Paaugliai eksperimentuoja su daugybe gyvenimo aspektų, priima naujus iššūkius, išbando įvairius dalykus ir per tai identifikuoja save bei pažįsta pasaulį. Paauglystė - laikas, kai jauni žmonės sužino, kaip mąstyti ir elgtis. Jie pradeda suvokti savo veiksmų ir poelgių pasekmes. Eksperimentavimas su naujais veiksmais ir jausmais padeda mąstyti apibendrintai, didina pasitikėjimą, padeda jauno žmogaus asmenybei pasiruošti didesnei rizikai ateityje (Kemerienė, 2000).

Kaip pasiskirstė teiginiai ankstyvų lytinių santykių kategorijoje, pateikta 5 paveiksle.

5pav. Ankstyvų lytinių santykių kategorijos teiginių pasiskirstymas, %

Kiekybiniu požiūriu daugiausiai dėmesio diskusijose buvo skiriama ankstyvus lytinius santykius lemiantiems veiksniams. Jų viduje pasiskirstymas netolygus (lytinis brendimas – 7,95%, žinios – 13,64%, meilė už pinigus – 10,23%, draugai – 18,18%, žiniasklaida – 30,68%, visuomenė – 17,05%, tėvai – 2,27%). Kiekvieno veiksnio charakteristikos pateikiamos 3 lentelėje.

Ankstyvus lytinius santykius lemiančių veiksnių analizė (teiginiai 6A priede)

Subkategorija	Veiksniai	Patvirtinantis teiginiai
Ankstyvus lytinius santykius lemiantys veiksniai	Lytinis brendimas	„Hormonai“ (2), „kūnas prašo“, „noras išbandyti kažką naujo“, „man vis tiek atrodo, kas geresnis“.
	Žinios	„Žinios“ (9), „žinių neturėjimas“, „aš irgi manau, kad nežinojimas“, „jei visi pakankamai turėtume informacijos, būtume supažindinti, būtų mažiau tokių besilaukiančių nepilnamečių“.
	Meilė už pinigus	„Klesti, man atrodo, kūno pardavimas dėl gero gyvenimo“, „aš net pažįstu vieną merginą, kuri specialiai tai daro“, „susiranda kokį vaikiną, kuris ją išlaiko, pasibaigia ištekliai tų pinigų, meta, eina pas kitą, kuris turi pinigų“, „bet gali būti ir taip, kad su žmogumi bendrauji ilgai metus, vėliau jis išvažiuoja dirbti<...>, po pusės metų pakviečia tave, o pasirodo – pardavė“.
	Draugai	„Draugų įtaka“ (2), „draugai gali išvesti iš kelio“, „aš pasitikiu gerais draugais“, „diskutuojame su draugais po pamokų“, „laisvoje aplinkoje, kur susitinka bendraamžiai, draugai, kuriems nebijai pasipasakoti“.
	Žiniasklaida	„Dabar, manyčiau, šiuolaikinėje visuomenėje labai daug ką daro televizija, nes ten, kokį kanalą beįsijungtum, <...> vis kažkas susieta su seksu“, „daug kam yra televizija paguoda“, „žurnaluose pilni puslapiai ir TV rodo merginų nuogų“, „žurnaluose įvairiuose ir internete informacija“.
	Tėvai	„Gyvenimo sąlygos: jeigu niekam nerūpi, namuose tokios sąlygos, namų aplinka, nepriežiūra“, „tėvai, ta prasme, neaiškina, ką tai reiškia“.
	Visuomenė	„Yra susiformavusi tokia nuomonė visuomenėje, kad vaikinai turi anksčiau ir daugiau, negu merginos mylėtis, nes jų gal čia vyriškumas išryškėja“, „panelės yra spaudžiamos“, „jo, jeigu mergina daugiau turėjo, tai jau iš karto visų nuomonė - laisvo elgesio mergina“, „labai šventai tariant - taip“.

Akivaizdu, kad atsiradus pirmiesiems savęs pažinimo ir seksualumo suvokimo požymiams, paauglys yra ypač jautrus aplinkos veiksniams, kurie tą suvokimą formuoja ir koreguoja. Taigi, paauglio seksualumo reikšmės suvokimas negalimas be veiksnių, įtakančių šį procesą suvokimo ir be atitinkamų pasekmių supratimo.

Žiniasklaida tampa itin svarbiu asmenybės socializacijos veiksniu, nes formuoja išorinio pasaulio sampratą, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, vertybių sistemą.

Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kokio amžiaus būdami respondentai turėjo pirmąją seksualinę patirtį (4 lentelė).

Lytinių santykių pradžia amžiaus aspektu (teiginiai 6B priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Lytinių santykių pradžia amžiaus aspektu	Paties žmogaus reikalas	„Metų skirtumas nemanau, kad tai gali būti“, „žmogus pats turi apsispręsti“, „nuo kiekvieno žmogaus priklauso, kokia kompanija, kokie draugai, nuo visko, „po vestuvių (juokiasi)“.
	Nuo 11-12-13m.	„Penktoje klasėje“, „rimtai, nuo 11-12 m.“, „yra ir 11 metų, bet nedaug“.
	Nuo 15 m.	„Nuo 15 metų“.
	Nuo 16 m.	„Nuo 16“ (3), „bent pradeda nuo 16 m“.
	Nuo 17 m.	„Nuo 17 m.“, „šiuo metu yra paplitęs toks dalykas, kad jei jau tau yra 17, vadinasi tu turi pabandyti. O 18 m. jau būtinai, kaip bebūtų“, „vaikinas gal dar anksčiau pradeda“.

Dviejų žmonių buvimas kartu nėra paprastas santykis. Jam reikalingas dvasinis, emocinis-psichinis subrendimas. Taigi, išryškėja nepilnamečių seksualinio aktyvumo problema, kuri pastaruoju metu tampa vis aktualesnė. Ankstyvos paauglių seksualinės patirties tendencijas patvirtina ir kitų mokslinių tyrimų duomenys (Jaruševičienė, 2000; Ustilaitė, 2003).

Mokslinėje literatūroje dažnai akcentuojama, kad keičiasi jaunimo vertybinės orientacijos šiuolaikinėje visuomenėje, tačiau išsamesni mokyklinio amžiaus jaunimo apklausų rezultatai rodo, kad paauglių tarpe apstu stereotipinio mąstymo, nepagarbos ir netolerancijos lygybės idealams bei abejingumo likusio globalaus pasaulio problemoms.

Paauglio fizinei raidai būdingi individualūs skirtumai. Vieni bręsta anksčiau, kiti – vėliau. Ne visi paaugliai atitinka bendraamžių grupėje vyraujančius stereotipus: „šiuo metu yra paplitęs toks dalykas, kad jei jau tau yra 17, vadinasi tu turi pabandyti. 18 tai jau būtinai, iki 18 metų kaip bebūtų“; „kaip yra čia vadinami skustagalviai foršai, ten jie visi, kuo kietesnis, tuo tu geresnis, ten koks, kaip sakoma „užsistūmęs“, nieko nenori, ten bijai, tai iškart tu esi labai, „lievas“ ir tave spaudžia“ (iš interviu protokolo).

„N“ gimnazijos paaugliai įvardijo keletą jų tarpe egzistuojančių stereotipų: „apskritai, man atrodo, kad yra susiformavusi tokia nuomonė visuomenėje, kad vaikinai turi anksčiau ir daugiau, negu merginos mylėtis, nes jų gal čia vyriškumas išryškėja, nežinau, bent jau man taip atrodo, kiek aš pasižiūriu, kad jei vaikinas turėjo daug merginų, tai jis yra geresnis už tą, kuris nėra vienas“; „manychiau, pasakytu, tu atsisakei, visi apie tai kalba, o tau pasitaikė proga ir tu atsisakei. Bent jau mano vaikinų tarpe tai pasitaikytų“ (iš interviu protokolo). Tai paaiškinama dėl skirtingų „vyriškumo“ ir „moteriškumo“ sampratų suvokimo. Vaikinai seksualinį aktyvumą laiko „tikrojo vyriškumo“ ir populiarumo draugų tarpe išraiška, todėl jie linkę pasigirti savo seksualumu. Merginos dėl visuomenės nuomonės, nepritariančios jų seksualiniam aktyvumui, yra linkusios nuslėpti savo seksualinę patirtį. Be to, merginoms seksualinių santykių poreikis atsiranda vėliau nei vaikinams:

„vaikinams nelabai, vaikinai gal dar anksčiau pradeda, panelės yra spaudžiamos, iš tikrųjų ne visos to nori pabandyti, tiesiog aplinkybės spaudžia“ (iš interviu protokolo).

Ankstyvų lytinių santykių pasekmės subkategorijoje išskirti požymius netikslinga, nes buvo pasikartojantis atsakymai „vaikas“, „nėštumas“ ir „lytiškai plintančios ligos“ (teiginiai 6C priede).

Analizuojant pasiūlymų, kad esama situacija pasikeistų subkategoriją, kurią sudarė 48 teiginiai, buvo išskirti šie požymiai: žinios (29 teiginiai) bei elgesys (19 teiginių). Subkategorijos požymius apibūdinantys teiginiai pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė

Žinių ir elgesio požymių analizė (teiginiai 6D priede)

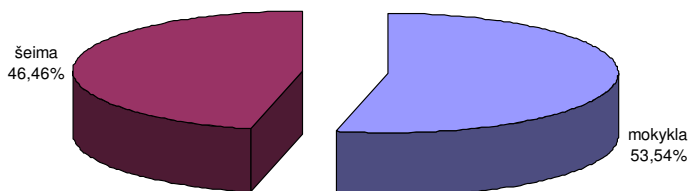
Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Pasiūlymai, kad situacija pasikeistų	Žinios	„Aptarinėjimas prasideda penktoje klasėje“, „mūsų mokykloje ir penktoje klasėje“, „tai net pirmoje kalba“, „pats, jeigu domiesi, tai ir sužinosi“, „kuo daugiau žino, tuo mažiau skatina pabandyti“, „žinios sustabdytų, nes vis tiek pradėtum mąstyti apie tą dalyką“, „dabar manau mąsto vien apie tai, kad reikia išbandyti, nes tai įdomu, tai tabu“, „taip, tiesiog paaugliai pradėtų apie tai mąstyti, subręstų psichologiškai ir priimtų teisingiausią sprendimą, jiems atrodanti“.
	Elgesys	„Niekas nesulaikys. Vis tiek mylėsis“, „koks skirtumas, vis tiek turės lytinius santykius“, „kad jau nebesustabdysi“, „na juk spynos nepakabinsi, ar rankos neuždėsi“, „kaip tai įmanoma sustabdyti, be šansų, vis tiek tai įvyks“, „ar pasakymai, galvojate, ką nors lems“, „vis tiek anksčiau ar vėliau gyvens lytinį gyvenimą“, „nežinau, kas gali atitolinti. Tai kiekvieno žmogaus reikalas, kaip jis gyvena“.

„Jei prasidėjus brendimo laikotarpiui dar nepakankamai išugdyti vidiniai, mąstymu kontroliuojami psichiniai stabdžiai, lytinis potraukis nevaldomas“ (Imelinskis, 1999, p.54).

Erikson (1996) manymu, tapatumo procesas apima asmeninių vertybių sistemos kūrimą, gebėjimo prisiimti atsakomybę ar paklusti kitų įtakai vystymąsi, eksperimentavimą su naujais ir skirtingais vaidmenimis, pasitikėjimo savimi abejones, seksualinių vaidmenų ir intymumo konflikto sprendimus. Jis teigia, kad paauglystėje vyksta seksualinės poliarizacijos procesas, tai yra nusistovi tam tikros proporcijos tarp vyriškumo ir moteriškumo. Kuriamas pamatas artumui, kur lytinis artumas tėra tik dalis tikrojo ir brandaus psichologinio artumo santykiyje su kitais žmonėmis.

Teiginiai apie lytiškumo ugdymą šeimoje ir mokykloje

Sugrupavus kategorijos „Lytiškumo ugdymas“ teiginius, išskirtos 2 subkategorijos: mokykla (46 teiginiai), šeima (53 teiginiai).

6 pav. Lytiškumo ugdymo subkategorijos, %

Šeima yra pirmoji ir svarbiausia socialinė struktūra, mikro aplinka, perteikianti tam tikrus elgesio modelius, kuriuos įsisąmonina ir perima vaikas.

6 lentelė

Šeimos įtakos analizė (teiginiai 7A priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Šeima	Pokalbiai su tėvais	„Na, gali būti, kad tėvai šiek tiek kalba, būna tėvai kaip draugai“, „aš, pavyzdžiui, esu kalbėjusi, bet tik ne apie seksą“, „aš, pavyzdžiui, bent jau pažįstu tokių žmonių, kurie, bent jau tėvai, tikrai labai draugiški, santykiai geri ir pagal išvaizdą gražūs, ir, pavyzdžiui, nemanau, kad man būtų neįjauku šnekėti“, „bet tokių žmonių yra mažai“.
	Paauglių nuostatos dėl pokalbių su tėvais	„Be to, tėvams labai sunku tokiomis temomis su vaiku šnekėtis“, „kaip tėvai reaguotų, kad, va, tokios pamokos vyks!!!“, „man, atrodo, tėvai turėtų neigiamai reaguoti į tokią situaciją, nes patys neturi, ką pasakyti“, „aš prieš“, „aš tai visiškai nesutinku“, „mano tėvų net nėra“, „neturi jie laiko“, „kad tie tėvai labai skirtingi. Su vienu galima kalbėti tokiomis temomis, o kitus – šokiruoja ir nieko jų nepaklausi“, „tėvai nepasiruošę lytiškai ugdyti vaikus. Na, gal ilgai tai buvo tabu“, „tiesiog, manau, kad norint, kad pats žmogus būtų savarankiškesnis, jis turėtų nuo tėvų atsiskirti ir kalbėti atskirai“, „gal dar geriau būtų, nes vaikai grįžtų namo, sakytų, va tas buvo pamokoje ir taip gautųsi diskusija tarp tėvų ir vaikų. Gal būt, tai paskatintų šeimoje tuos klausimus aptarinėti?“.

Pokalbių metu su atskiromis mokinių grupėmis išryškėjo, kad paaugliai nepasitiki tėvų teikiama informacija lytiškumo klausimais. Be to, bendravimą apsunkina ir tai, kad ilgą laiką tradicinėje lietuvių šeimoje seksualinio gyvenimo tema buvo nediskutuotina, dėl to tėvai gėdijasi

ir drovisi. Galima daryti vieną iš prielaidų, jog mokykla, siekdama intensyvesnės partnerystės su šeima ugdant vaikų lytiškumą, turėtų organizuoti tėvų švietimą ir suteikti jiems pedagoginių bei psichologinių žinių apie tai, kaip bendrauti su vaikais įvairiomis lytiškumo temomis.

Grigas (1995) teigė, kad „mokykla įveda individą į supersudėtingą šiandien greit kintančios informacijos sistemą, į socialinių, ypač dvasinių, vertybių pasaulį...padeda įgyti vertybinius – orientacinius pagrindus, internalizuoti artimų, su jo individualiu gyvenimu susijusių, taip pat labiau nutolusių, tačiau ne mažiau reikšmingų, socialinių tikslų sistemą” (Grigas,1995, p.159). Šie teiginiai apie mokyklos vaidmenį paauglio socializacijos, prevencijos ir ugdymo procese rodo, jog mokykla, neskaitant šeimos, yra svarbiausia ugdymo bei socializacijos institucija.

7 lentelė

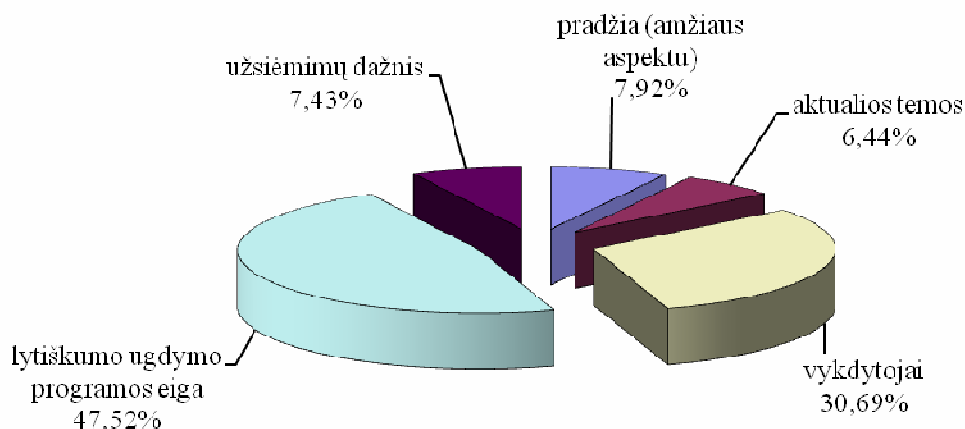
Mokyklos įtakos (reikšmės) analizė (teiginiai 7B priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantis teiginys
Mokykla	Lytiškumo ugdymo programa	„Dėl lytiškumo ugdymo programos nieko nežinau, nevyksta, nieko neesu girdėjusi“, „apie lytiškumo ugdymo programą mokykloje, ten kažkelintais metais, nieko nežinau, nieko negirdėjau“, „tai išgirdau pirmą sykį iš jūsų“, „žinau, yra prikurtas ten visokių programų“, „sužinojome, kai pasakėte, kad buvo tos 1994 metais <...>, ne 2000“, „kokia, integruota? Cha, cha...matematikos, pavyzdžiui“.
	Lytiškumo ugdymo integravimas į bendrąjį ugdymo turinį	„Tikrai neužtenka biologijoje lytiškumo pamokų, o per etiką - praktiškai pamokų metu, o kokios diskusijos neprisimenu, kad būtų“, „per tikybą, taip per tikybą mes šnekame“, „per etiką šnekėjome apie santuoką iš teisinės pusės“, „va jau 10 klasėj, faktiškai nieko apie tai neesu girdėjęs“, „vieną kartą buvome, kažkokiam centriuke“, „žinių tiek, kiek vadovėliuose“, „aš tai iš viso neesu gavęs“, „nieko negavome, nieko nežinome“, „man atrodo, kad ta tema tabu visuomenėje, mokykloje, visur“, „o kur galima kreiptis, kad pavyzdžiui per biologija mums tai nedėsto?“.
	Mokytojų kompetencija	„Kad ir tie patys mokytojai per biologijos pamokas; na, jie net nemoka paaiškinti normaliai“, „pavyzdžiui, praeitais metais buvo skyrelis knygoje. Mes klausėme, kada apie tai šnekėsite, sako, kitais metais. Va atėjo šitie metai ir dar niekas nešnekėjo“, „mokytoja labai gera, viską išpasakoja“, „ten neretai apie šeimą būna visokios diskusijos ir apie lytinius santykius nesuaugus, nesubrendus“, „pasitikėjimas, jiems atrodo sunku suprasti, galvoja, kad mokiniai ateitų pažvengti“, „na, tai tau pasakė, kur yra kokie organai ir viskas, tai yra biologija“, „nors kiek, o tai visai nedėsto“.

Teiginiai apie lytiškumo ugdymo organizavimą mokykloje

Sugrupavus kategorijos „Lytiškumo ugdymo organizavimas mokykloje“ teiginius, ji buvo suskirstyta į sekančias subkategorijas: lytiškumo ugdymo įgyvendinimo pradžia (amžiaus aspektu) - 16 teiginių; aktualios temos- 13 teiginių; lytiškumo ugdymo programos vykdytojai –

62; lytiškumo ugdymo programos eiga (formos, metodai, dalyviai) – 96; lytiškumo ugdymo programos užsiėmimų dažnis – 15 teiginių. Pasiskirstymas procentais 7 paveiksle.

7 pav. Lytiškumo ugdymo organizavimas mokykloje, %

8 lentelė

Lytiškumo ugdymo įgyvendinimo (amžiaus aspektu) požymių analizė (teiginiai 8A priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantis teiginys
Lytiškumo ugdymo įgyvendinimo pradžia (amžiaus aspektu)	Integruota lytiškumo ugdymo programa	„Gal nuo pirmos įjungti į etiką, tikybą“, „man tai atrodo, kad reiktų kuo anksčiau kalbėti apie tai kokioje ten ketvirtoje ar trečioje klasėje ar net dar anksčiau“, „nuo pirmos“, „man atrodo šviesti vaikus, kaip vaikai atsiranda, nes mano sesuo yra pirmokė ir dabar ten pas juos tokios paskalos skleidžiasi“.
	Neintegruota	„Aktualiau nuo penktos kaip pamoką išskirti“, „ne, kaip atskiras dalykas, nuo penktos klasės“, „nuo penktos atskirai“, „dvyliktoje“

Abiejų focus grupių dalyvių nuomonė sutapo, kad lytinis ugdymas mokykloje turi vykti, pradinių klasių mokiniams integruojant į mokomuosius dalykus, o nuo penktos klasės – kaip atskiras dalykas.

Mokiniams ypač trūksta psichologinių žinių, aktualiausias temos – ankstyvų lytinių santykių pasekmės ir apsisaugojimo priemonės „apie pasekmes - pirmiausia, kad nepradėtų“, „man atrodo šviesti vaikus, kaip vaikai atsiranda, nes mano sesuo yra pirmokė ir dabar ten pas juos tokios paskalos skleidžiasi, gali daug ko prisiklausyti, kai jie pradeda šnekėti“; „7 metų pasakojo man ir mano tetai, kas yra seksas, tai mes ten, iš tikrųjų juokėmės už pilvų susiėmusios, nes jie nežino, ir jie tiek pradeda šnekėti, kad ... nusišneka labai smarkiai ir aš manau, kad iš

tikrųjų reikėtų juos apšviesti bent tiek, kad jie bent šiek tiek gaudytųsi (iš interviu protokolo).
Aktualių temų analizė pateikta 9 lentelėje.

9 lentelė

Aktualių temų analizė (teiginiai 8B priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Aktualios temos	Reprodukcinė sveikata	„Kad nuo trečios klasės pasakojama apie kūną, kaip ten viskas vyksta“; „man atrodo šviesti vaikus, kaip vaikai atsiranda“, „vieną kartą taip, kitą kartą kažką daugiau“.
	Psichologinės žinios	„Psichologiniai santykiai, klasės santykiai, seksologinė pusė, biologinė pusė“; „psichologinių žinių reikia“.
	Ankstyvų lytinių santykių pasekmės	„Apie pasekmes pirmiausiai, kad nepradėtų“.
	Apsisaugojimo priemonės	„Apsisaugojimo priemonės“, „penktoje klasėj apie apsisaugojimą“, „pažiūrėk, kiek jau p... tokių panų“.
	Apie viską	„Kalbėti apie viską, nebūtinai vien apie lytinį gyvenimą“, „kad viskas yra žinoma“, „visos temos yra žinomos“

Kaip paaugliai apibūdina lytiškumo ugdymo programos vykdytojus, duomenys pateikiami 10 lentelėje.

10 lentelė

Lytiškumo ugdymo programos vykdytojų požymių analizė (teiginiai 8C priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Lytiškumo ugdymo programos vykdytojai	Ne mokyklos atstovas	„Jūs“, „toks, kaip jūs žmogus“, „iš šalies žmogus“, „tik iš šalies atėjęs žmogus“, „ne, tik iš šalies, nes mokykloje dirbančiu nepasitikiu, pasakysi, ką nors ir visi žinos“, „be abejo, jeigu dabar visi viską žino, tai tokiomis temomis kalbėti be šansų“, „bet reikėtų ne šiaip sau iš mokyklos, kad būtų žmonės, kurie nebijotų to“.
	Specialistas, profesionalas	„Atsakingas turi būti socialinis pedagogas(9)“, „tai žmogus, kuriuo galima pasitikėti“, „gydytojas – realu“, „na ne, matematikos mokytojas, nelabai įsivaizduoju, ką jis pats žino“, „tai socialinis pedagogas tikrai taip, galėtų vesti užsiėmimus mokykloje“, „specialistai“, „pedagogai“, „tik ne seselė, bet žmogus, kuris gali duoti psichologinius pagrindus, kad maksimumą ugdytų, o ne tik supažindintų tik kur kas yra“.
	Vykdytojo išvaizda, amžius	„Gal daugiau, kad būtų santykiai ne kaip tarp mokytojo ir mokinio, bet taip draugiškai, kad nesiskirtų labai amžiaus skirtumas“, „geriau iš tikrųjų būtų jaunas“, „abu, bet jauni“.
	Vykdytojo lytis	„Tik vienos lyties atstovas (9)“, „aš manyčiau, kad jie turi būti dviese, ne vienas, kad būtų vyras ir moteris, abu“, „kad abu pasakotų iš savo pusės“
	Vykdytojo savybės	„Turi pasižymėti laisvu bendravimu“, „turėtų patraukti dėmesį, sudominti“, „turėtų savo nuomonę, teisingą nuomonę“, „nemoralizuoti“.

Dauguma paauglių nepasitiki mokykloje dirbančiais specialistais ir nenori patikėti savo paslapčių: „...todėl, kad kai jie būna mokykloje, tai čia yra, savaiame suprantamas dalykas, kad jie pradės bendrauti su mokytojais, su mokytojais pasišnekės ir gal nebebus tokio privatumo ir gal tiesiog netyčia

leptelės ką mes pasakėme ir panašiai ir tai gali prieš mus pačius atsigręžti...; „aišku išpasakos kitoms mokytojoms tavo visas problemas ir tai, ką pasakei“; „tai net kalbos nėra, nepasitikiu žmogumi, kuris dirba mokykloje“ (iš interviu protokolų).

Dėl lytiškumo ugdymo vykdytojo lyties focus grupių dalyvių nuomonės išsiskyrė. Pirmoje fokus grupėje, kuri vyko Šiaulių „N“ gimnazijoje, paaugliai pageidautų, kad užsiėmimus vestų abiejų lyčių atstovai ir kartu, tuo tarpu „N“ mokykloje focus grupės dalyvių nuomonė buvo vieninga, kad užsiėmimus turi vesti tik vienos lyties atstovas – moteris.

Dėl vedančiojo išvaizdos ir amžiaus abiejuose focus grupėse nuomonė buvo vieninga: „...įsivaizduokit, ateina kokia su akiniais, visa drebanti ir pasakoja, vien tai atgrasu“ ; „...taip, nes dėl to, kad ateina žmogus pagyvenęs, tiesiog gal jis kartais bendrauja taip, kaip jaunas žmogus, bet, tiesiog į jį pasižiūri, ir iš karto atrodo, kad jis sakys: va, kai man buvo ketveri, mano laikais ir panašiai“ (iš interviu protokolo).

11 lentelė

Lytiškumo ugdymo programos eigos požymių analizė (teiginiai 8D priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Lytiškumo ugdymo programos eiga	Motyvai dalyvauti	„Kam įdomu būtų eiti“, „nelabai ateitų“, „neįdomu būtų klausyti“, „be šansų, kas tau ateitų“ , „ateitų, kas nori į pamoką“, „kas nori tas ateina, kas nenori – neateina“, „kam būtų įdomu, tam nesvarbu, kaip tai vyktų“, „ką padaryti, nežinau, nes jau nebeįdomu“.
	Dalyviai	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Grupė „nereikia išskirstyti klasių, nes kartais iš tiesų iš kitų klasių geriau išgirsi daug daugiau kažko naujo, nei kad savo klasėje“, „manau, kad grupė“ ▪ Klasė „nemanau, kad grupė, tik klasė: kas tau norėtų, kad visa mokykla žinotų“, „ ▪ Individualiai „įsivaizduok, kas sakys savo problemas grupėje“, „kas norės pasisakyti apie save“, „savo problemos nebus nagrinėjamos“
	Formos	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Privaloma pamoka „tik pamoka“, „arba galėtų būti kokios dvi pamokos, bent jau šalia, kad būtų galima diskutuoti“, „lytiškumo pamokos, jeigu būtų ne tik su biologiniu, bet ir su psichologiniu išsilavinimu“, „kad tai būtų pamokos, bet gali būti nežymimas lankomumas“, „gal reikėtų specialios pamokos“, „bent pusė pamokų būtų privaloma“. ▪ Popamokinė „gali būti papildomas užsiėmimas“, „gal per ilgąją pertrauką“, „nebent pusę valandos, kai yra ilgoji pertrauka“, popamokinė veikla“, „laisvas turi būti lankomumas“, „būtų skelbimas ir kas nori, tas gali ateiti, kaip šiandien“. ▪ Klasės valandėlė „o gal per klasės valandėlę“, „klasės valandėlės metu“ ▪ Individualūs pokalbiai „savo asmeninius, tai tik individualūs“, „tai asmeniška“, „niekas tiek giliai neatsivers, tik individualiai“.
	Metodai	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Diskusija, naudojant vaizdinę medžiagą „jokiu būdu teorijos nereikia“, „galima piešti, rašyti, paskui diskutuoti“, „būna visokie filmai“, „jeigu būtų geras dėstytojas..., jis sugebėtų užvesti geram pokalbiui“.

Dauguma paauglių nori, kad lytiškumo ugdymas vyktų mokykloje, tačiau vieni bijo kad, jei tai bus nepriavolma pamoka, niekas neateis: „nelabai ateitų“, „netikiu, kad kas nors ateitų“, „... nelabai įsivaizduoju <...> tarkim kalbam apie mūsų mokyklą, bet yra kokia nors X mokykla ar ten dar kokio nors kaimo <...> kad tokioj mokykloj, kur tarkim susirenka asocialesni žmonės“. Kitų paauglių nuomonė priešinga: „tos pamokos mums dabar tik atrodo, kad sunkiai vyktų, dėl to, kad mes jau neesame jose buvę, o jeigu integruotų ją į mokyklą, pripažintų jau gal lengviau pradėtų veikti. Tiesiog būtų natūralus dalykas, o dabar“ (iš interviu protokolų).

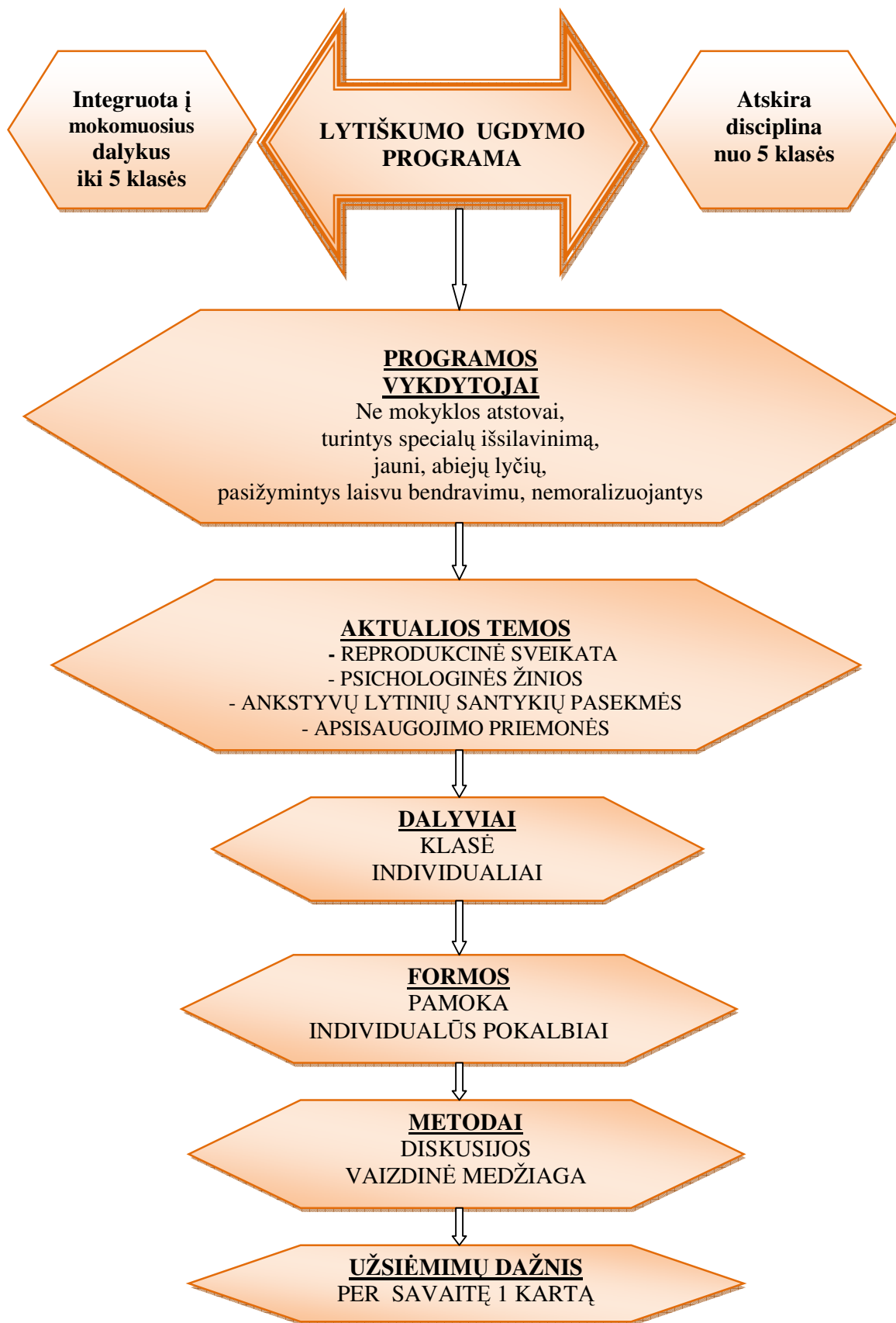
12 lentelė

Lytiškumo ugdymo programos vykdytojų požymių analizė (teiginiai 8E priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Lytiškumo ugdymo programos užsiėmimų dažnis	savaite	„Į savaitę kartą“, „kiekvieną savaitę“, „tos pamokos galėtų būti kaip normalios, tarkim kartą į savaitę“, „kartą į savaitę“, „į savaitę, bet turėtų būti šiek tiek ilgesnė, nei 45 minučių, nes tada užtenka laiko“.
	mėnuo	„dažnai tos diskusijos nepadarysi, bus kalbama apie tą patį“, „ir taip palaipsniui kiekvienais metais, tarkim į metus kažkiek tai kartų, o ne tokį didelį tarpsnį padaryti tarp pirmo karto ir antro karto“.
	pusmetis	„tos pamokos gali būti dažniau, sakykim į pusmetį vieną du kartus“.
	vienkartinis	„jei vieną kartą būtų, pamirštume“, „tai galėtų būti kažkas panašaus kaip būdavo civilinėje saugoje ir panašiai. Tiesiog pavasarį arba mokslo metų pradžioje mes turėdavome kelias pamokas, prieš pamokoms prasidedant, apie dvi savaites vykdavo“, „man tai atrodo, kad neužtenka to vieno tokio susitikimo“

Lytiškumo ugdymo programos tikslai turėtų būti atskleisti socialinius lytiškumo aspektus, griauti paplitusius stereotipus, skatinti ne konkurenciją, bet kooperaciją moksleivių ir moksleivių bei pedagogų tarpusavio santykiuose, atskleisti skaudžias socialinės nelygybės pasekmes individui, šeimai ir visuomenei. Stereotipai yra nelygybės pagrindas. Nelygybė kaip socialinis darinys atveria plačias socialinės kaitos galimybes. Tik darbą reikia pradėti nuo mokyklinio suolo.

Išsiaiškinus paauglių nuomonę lytiškumo ugdymo organizavimo klausimu mokykloje, apibendrinant gautus rezultatus, sukurtas hipotetinis lytiškumo ugdymo modelis (8 pav.).

8pav. Hipotetinis lytiškumo ugdymo modelis bendrojo lavinimo mokykloje (remiantis paauglių nuomone)

2.4. Focus grupės dalyvių individualių refleksijų turinio analizė

Apibūdindami savo **gerą savijautą** diskusijų metu paaugliai dažniausiai minėjo tokius teiginius: „gerai; laisvai ir puikiai; lengvai ir nuoširdžiai diskutavau; gan gerai, nes temos buvo labai įdomios; normalia“i. Dvi dalyvės teigė, jog jautėsi „nesmagiai, nelabai gerai, nes diskusijos metu pasakai, ką manai ir kitos merginos tyčiojasi, todėl ir nėra prasmės šnekėt“ (**bloga savijauta**). Tai iliustruoja natūralius procesus vykčius grupėje. Paaugliai teigė, kad sužinojo daug įdomių dalykų: „sužinojau daugiau; sužinojau apie lytiškumo programą; sužinojau daug naujo, ką jau turėjau žinoti senai; sužinojau daug, jaučiausi paprastai“. Dalyviams buvo įdomu, ką kiti sako (**nuomonės patvirtinimas**): „vertinu dalyvių mintis, kaip ir savo; gana normaliai; gerai; kilo šiokių tokių nuomonių išsiskyrimų, bet daugiau sutapimų; kitų dalyvių mintys man pasirodė labai įdomios ir daugeliu klausimų mūsų nuomonė sutapo; aš sutikau beveik su visomis kitų dalyvių nuomonėmis; praktiškai sutikau su visais diskusijoje dalyvavusiais dalyviais; gerbiu jas, nesmerkiu“.

Apibendrinant atsakymo į klausimą „Ko pasimokiau?“ rezultatus, buvo nustatyta **tobulėjimo kategorija** (daugiau domėsiuosi; gal dar daugiau domėsiuosi) ir **informacijos pasidalijimo kategorijos** (apie lytiškumą; nereikia pasitikėti kitais žmonėmis; geriau aptarti ir padiskutuoti su kitais, negu tylėti ir bandyti padaryti kaip yra gerai mano manymu; plačiau sužinojau apie lytinio švietimo sistemą, bent, kad tokia yra; kad yra lytinio švietimo programos, įvairiausių faktų iš kitų diskusijos narių; sužinojau daug naujo). Dauguma dalyvių dar norėtų diskutuoti **apie lytiškumo ugdymo programą** (dėl lytiškumo ugdymo programos; nuo kelių metų žmogus gali pradėti lytinius santykius; dėl lytinio švietimo pamokų būtinumo) bei **prekybą moters kūnu** (dėl išvežimo į užsienį; dėl prostitucijos).

Apibendrinant individualių refleksijų turinį, galima teigti, kad paauglių abstrakčios žinios buvo papildomos naujomis žiniomis, dalijimasis informacija grupėje pripažintas vienu iš tobulėjimo būdu.

2.5. Sekso paslaugas teikiančių moterų nuomonė apie lytiškumo ugdymo reikšmę lytiniam tapatumo formavimuisi ir lytiniam elgesiui

Prostitucija – tai reiškinys, veikiantis kaip tam tikrų visuomenės problemų indikacija, atskleidžianti socialines, ekonomines, švietimo bei lyčių lygybės problemas ir parodantis, jog tam tikri veiksniai visuomenėje yra kritinės būklės (Sipavičienė ir kt. 2004, p. 5).

„Prostitucija“, „prostitutė“, ar „prostitutas“ – negatyvūs ir socialinę stigmą (gėdos jausmą) didinantys terminai. Vietoj jų tarptautinės organizacijos, įvairios į sekso paslaugas

įsitraukusius asmenis, jungiančios asociacijos, taip pat žmogaus teisių organizacijos rekomenduoja naudoti kitus terminus: „sekso darbas“, „sekso paslaugų teikėja (-as)“ ar „sekso darbuotoja (-as)“. Terminas „sekso darbas“ reikšmė platesnė nei „prostitucijos“. Sekso darbas ar sekso paslaugų teikimas gali būti apibrėžiamas kaip nepriverstinis seksualinių paslaugų pardavimas už pinigus ar daiktus tarp pilnamečių suaugusių abipusiu susitarimu. Sekso darbą sudaro gatvės prostitucija, palyda, sekso paslaugos telefonu, pornografija, striptizas, erotiniai šokiai ir kita (CEEHRN, 2005). Darbe siekta vadovautis šiomis rekomendacijomis.

Antrajame tyrimo etape moterų nuomonių turiniui atskleisti naudotas *individualus interviu* metodas (priedas Nr.4). Tyrime dalyvavo 10 sekso paslaugų teikėjų, apsilankiusių Šiaulių Kraujo perpylimo centre, 2007 m. kovo 1-31 dienomis. Tyrimo metu bandyta išsiaiškinti, kas privertė ar paskatino moteris pardavinėti savo kūną, ką kaltina dėl susiklosčiusios situacijos, ar turėjo įtakos pasirinkimui respondenčių žinių lytiškumo klausimais turėjimas/neturėjimas, kokie veiksniai, jų manymu, turi didžiausios įtakos lytinio tapatumo formavimuisi ir lytinei elgsenai, kaip jos supranta sąvokas „lytiškumas“, „seksualumas“, kas yra „sekso paslaugų teikimas“ bei ką galėtų pasiūlyti vykdant lytiškumo ugdymą mokykloje, kad situacija pasikeistų (jų manymu). Interviu turinys buvo konceptualizuojamas turinio (*content*) analizės pagalba. Išskiriant kategorijas, kurių teiginius sieja semantinio panašumo kriterijus. Nors sudarant interviu klausimai iš anksto buvo numatyti (4 diagnostiniai blokai, tokie pat kaip išskirti paauglių grupėje) analizuojant interviu turinį buvo identifikuota nauji kintamieji. Atlikus turinio analizę buvo išskirta 7 kategorijos, kurias sudarė 37 subkategorijos (13 lentelė) ir 346 teiginiai (9 priedas).

Interviu su moterimis (n=10) rezultatai: kategorijos ir subkategorijos

Eil. Nr.	Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
1.	Sąvokų samprata (30)	Lytiškumas	10
		Seksualumas	10
		Sekso paslaugų teikimas	10
2.	Ankstyvi lytiniai santykiai (110)	Ankstyvus lytinius santykius lemiantys veiksniai	55
		Lytinių santykių pradžia (amžiaus aspektu)	10
		Pirmųjų lytinių santykių motyvai	33
		Pasiūlymai, kad situacija pasikeistų	12
3.	Vertybės (40)	Draugai	9
		Vaikas	5
		Šeima	7
		Pinigai	5
		Materialus turtas	3
		Būstas (nekilnojamas turtas)	3
		Pasitikėjimas, ištikimybė, meilė	3
		Mokslas	2
		Geras darbas	1
		Garbė	1
		Grožis	1
		4.	Laisvalaikis (28)
Bendravimas su draugais	5		
Muzikos klausymasis	4		
Namų ruošą	3		
Televizoriaus žiūrėjimas	3		
Mezga, floristiniai darbai	3		
Bendravimas su vaiku	1		
Vaikščiojimas po parduotuves	1		
Sportas	1		
Alkoholis	1		
5.	Lytiškumo ugdymas (40)		
		Šeima	10
		Mokykla	16
6.	Lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimas (12)	Programos įgyvendinimo forma	5
		Neturi nuomonės	7
7.	Sekso paslaugos (80)	Priežastys, paskatinusios teikti sekso paslaugas	14
		Sekso paslaugų teikimas	23
		Alternatyvos	13
		Legalizavimas	20
		Kaltinimas	10

Pateikiamos tyrime dalyvavusių moterų socialinės – demografinės charakteristikos. Iš 10 apklaustųjų sekso paslaugų teikėjų – vidutiniškai 21 m. amžiaus moterys, turinčios žemą išsimokslinimo lygį (8 – pagrindinį; 1 – vidurinį; 1 – aukštesnį/profesinį), menką darbo patirtį (tik kelios nurodė anksčiau dirbusios darbą, kuriam reikia žemos kvalifikacijos), pagrindinis jų pajamų šaltinis – pašalpos iš valstybės ir pinigai už sekso paslaugas. Moterys jas teikia

vidutiniškai 1-3 metus (tai lėmė jaunas apklaustųjų amžius). Daugiau kaip pusė respondenčių netekėjusios (7), 1 – išsiskyrusi, o 2 - gyvena su partneriais. Pusė apklaustųjų turi vaikų, visi jie – nepilnamečiai. 2 moterys kilusios iš miesto, keturios – iš kaimo ir 4 – iš rajono centro (miestelio).

Tyrimo metu buvo klausiama respondenčių, kaip jos supranta „lytiškumo“, „seksualumo“ bei „seksualinių paslaugų teikimo paslaugos“ sąvokas. Palyginimui, atsakymai pateikti tų pačių moterų greta vienas kito (14 lentelė). Šią kategoriją sudarė 30 teiginių.

14 lentelė

Respondenčių paaiškinimai „lytiškumas“, „seksualumas“ ir „sekso paslaugų teikimas“ nurodytoms sampratoms (teiginiai 9A, 9B, 9C priedai)

Eil. Nr.	Lytiškumas	Seksualumas	Sekso paslaugų teikimas
1.	Dviejų žmonių bendravimas;	Patrauklumas, gundymas;	Uždirbami pinigai, gali normaliai gyventi;
2.	Nežinau	Nežinau;	Gyvenimo būdas;
3.	Tai santykiavimas;	Tai patrauklumas;	Darbas, pinigai pragyvenimui;
4.	Seksualumas;	Reiškia būti patraukliai;	Išnaudojimas;
5.	Nežinau;	Nežinau;	Niekas;
6.	Nežinau;	Gražiai atrodyti;	Tai galimybė užsidirbti pinigų;
7.	Nežinau;	Gražiai atrodyti;	Galimybė pasipuošti, geriau gyventi, turėti automobilį, naują mobilų telefoną, gražių rūbų ...“;
8.	Meilė;	Patrauklumas;	Pragyvenimo šaltinis;
9.	Būt moteriška;	Kai patinki vyrams;	Darbas;
10.	Būti moterimi.	Būti gražiai, gerai.	Darbas.

Apibūdinti sąvokas „lytiškumas“ ir „seksualumas“ respondentėms buvo pakankamai sunku. Visų pirma, jos minėjo, kad šios sąvokos tapačios, tačiau paprašius apibūdinti jų skirtumus, „lytiškumo“ sąvoka apibrėžta tik biologiniu aspektu arba žodžiu „*nežinau*“. Seksualumas buvo apibūdinamas kaip „*patrauklumas, gundymas ar patikimas vyrui*“. Benesch (cit.Klimas, 1995) teigia, kad teoriškai galima nagrinėti daugybę seksualumo aspektų: somatinius ir funkcinius (lyties organų funkcijos, dauginimasis), psichinius (lytinis gyvenimas, lytinė orientacija, baimės, įpročiai, pasitenkinimas ir t.t.), grupės dinamikos (lyties vaidmenys, partnerystė, lytinio elgesio normos), socialinius (informacija apie seksualumą, lytinis auklėjimas, šeimos planavimas), ideologinius (lytinė dorovė, erotinės mados), bendruomeninius (lytinį elgesį reguliuojantys įstatymai, netiesioginė įtaka seksualumui naudojant reklamą ir t.t.). Moterys, apibūdinamos „sekso paslaugų teikimą“ teigė, jog tai yra darbas, nes tai „*galimybė užsidirbti pinigų*“, „*tai pragyvenimo šaltinis*“, „*kad pasipuoščiau*“. Taigi sekso paslaugų teikimą skatina faktorių visuma, o ne pavieniai veiksniai. Dažniausiai pačių moterų išskiriama - *finansinė nauda*. Ypač paauglystėje tai universalus antrinis pastiprinimas ir *rizikos bei nuotykių motyvai*. Daugelis

sekso paslaugų teikėjų vertina gyvenimo įvairovę, nekenčia monotonijos, demonstruoja priešišumą nusistovėjusiai tvarkai (Valickas, 2003).

Antrąją kategoriją „Ankstyvi lytiniai santykiai“ sudarė 4 subkategorijos (15 lentelė) ir 110 teiginių (10 priedas).

15 lentelė

Ankstyvų lytinių santykių subkategorijos požymių analizė (teiginiai 10A priede)

Subkategorija	Požymis	Patvirtinantys teiginiai
Ankstyvus lytinius santykius lemiantys veiksniai	Šeima	„nes daugiausia laiko praleidi šeimoje“, „nes nuo mažens vaikui turi būti aiškinama“, „vis pokalbiai turi vykti šeimoje, o kas dabar“, „turi matyti normalią aplinką šeimoje, tada bus viskas gerai“, „šeima“ (9).
	Žiniasklaida	„žiniasklaida plačiausiai ir daugiausiai kalba“, „formuoja žmogaus nuomonę“, „kaip rodo dabar per televiziją“, „kas darosi internete, visa informacija“, „bet kokiam panelei skirtame žurnale išryškintas seksualumas, moters leidžiamumas“, „Žiniasklaida“ (7).
	Visuomenė	„visuomenė“ (6), „esantys stereotipai“, „moteris žeminama, vyras aukštinamas“, „moteris neturi pasirinkimo, spaudžia aplinkybės“.
	Draugai	„draugų įtaka“ (2), „labiausiai pasitiki draugais“, „daugiausiai praleidi laiko su draugais“, „laisvas plotas su draugais“.
	Mokykla	„mokykla“ (6), „kai neturi šeimos, kas belieka, mokykla kaip antri namai“, „mokytojai turi būtinai šviesti“, „mokykloje praleidi pusę savo gyvenimo“.
	Religija	„religija turi didžiulę įtaką“, „tikėjimas padeda išgyventi, lemia pasirinkimą“
	Meilė už pinigus	„kaip išgyventi? Aišku, kad didelę reikšmę turi pinigai“, „kai nori geriau apsirengti, turėti naują gerą mobilų telefoną“, „prisiduri prie stipendijos, pragyvenimui“, „reikia išlaikyti šeimą“, kaip gyventi, jei nėra darbo, aišku, kad renkiesi kūno pardavimą“.

Vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių lytiškumo raišką respondentėms yra šeima (8 tiriamosios): „nes daugiausiai laiko praleidi šeimoje“, „nes nuo mažens turi būti vaikui aiškinama“. Šeimos vertybių įtaka vaiko elgesiui yra visuotinai patvirtinta. Vaikas neigiamai aplinkos įtakai sugeba atsispirti tik tada, kai gyvenimo pavyzdžius perleidžia per auklėjimo filtrą arba patiria skaudžias gyvenimiškas pamokas (Kvieskienė, 2003). Tėvų pavyzdys (moralinės vertybės, jų bendra kultūra ir moralė, įpročiai, tėvų ir kitų šeimos narių bendravimo santykiai) yra labai svarbūs vaikui.

Ne mažiau reikšmingas ir žiniasklaidos vaidmuo, jį paminėjo 7 tiriamosios - „plačiausiai ir daugiausiai kalba“, „formuoja žmogaus nuomonę“. Žiniasklaida, platinanti skirtingas kultūrinės reikšmes, vertybes ir skonius, vis labiau formuoja taisykles, normas ir konvencijas, reguliuojančias socialinį gyvenimą. Žiniasklaidos formuojami stereotipiniai moters, vyro

suvokiniai, šeimos modeliai, lyčių skirtumai, lyčių opozicijų sistemos traktuotės orientuoja jaunimo pažintines lyties, šeimos suvokimo ir elgsenos schemas. (Stonkienė, 2006).

Tyrimo metu išryškėjo, kad didesnė dalis respondenčių lytinio gyvenimo patirties įgijo iki 16 metų (16lentelė).

16 lentelė

Pirmųjų seksualinių santykių pasiskirstymas pagal amžių

Amžius	8 m.	13 m.	14m.	15 m.	16 m.	17 m.
Respondentės	1	1	2	2	3	1

Viena tiriamoji, nurodžiusi, kad pirmuosius lytinius santykius turėjo būdama 8 metų, nenorėjo įvardinti tikrosios priežasties. Tikėtina, kad prieš ją buvo naudota prievarta. Tokią prielaidą leidžia daryti tolesni šios respondentės tyrimo metu gauti duomenys: „*apgaule išvežta dirbti*“, *sekso paslaugų teikimas man tai prievartinis atvejis*“, „*nežinojimas apie prekybą moterimi*“. Pirmasis seksualinis patyrimas asmeniui yra ypač svarbus, kadangi imprintingo mechanizmu užfiksuojamas santykio su partneriu išpūdis tolimesniame gyvenime įgyja besąlygišką, autonominę reikšmę. Kartais jis palieka neišdildomą pėdsaką visam gyvenimui (Ustilaitė, 2001).

Gauti tyrimo duomenys dar kartą patvirtina, kad pirmoji seksualinė patirtis įgyjama vis jaunesniame amžiuje. Sociologinių tyrimų duomenimis (Stankūnienė ir kt., 1999), su kiekviena jaunesne karta seksualinių santykių pradžia ankstėja. Jauniausioje tirtoje amžiaus grupėje (18-19 metų) labai pagausėjo jaunimo, seksualinius santykius pradėjusio 14-17 metų amžiuje. Net 14% minėtos grupės paauglių pirmus lytinius santykius turėjo 13 – 15 metų amžiuje. Jaruševičienės (1998) tyrimo duomenimis, iki šešiolikos metų pirmuosius seksualinius santykius turėjo daugiau nei pusė (51,8%) paauglių. Iki septyniolikos metų – daugiau nei trys ketvirtadaliai (85,4%) lytiškai aktyvių respondentų. Pocevičienės (2005) Šiaulių mieste atlikto tyrimo duomenimis lytiškai aktyvūs beveik pusė (42,0%) apklausoje dalyvavusių mokinių, kad daugiau nei pusė vaikinių (51,28%) ir ketvirtadalis merginų (25,37%) pirmą seksualinę patirtį turėjo būdami 15 metų amžiaus.

Analizuojant moterų ankstyvą seksualinę patirtį, gilintasi į pirmųjų seksualinių santykių motyvus. Pasak Anzenbacher (cit.Ustilaitė, 2001) „polinkis, pažadinantis malonumą arba nemalonumą ir taip sukuriantis laimę arba nelaimę, tampa veiklos motyvu ir yra pirmoji siekių arba norų paskata ar impulsas“(cit.Ustilaitė, 2001, p.62). Egzistencinės psichologijos požiūriu žmogus siekia emociškai svarbių dalykų: saviraiškos, pagarbos, meilės. Tačiau meilė neturi būti painiojama su silpnumu, priklausomybe, troškimais, poreikiais ar abipuse trauka. Tiriamųjų nurodyti pirmųjų seksualinių santykių motyvai suskirstyti pagal poreikius (17 lentelė). Lentelėje

pateikti duomenys rodo, jog vyrauja meilės ir priklausymo poreikis. Šią subkategoriją sudarė 33 teiginiai.

17 lentelė

Respondenčių pirmųjų seksualinių santykių motyvai (teiginiai 10C priede)

Poreikiai/ motyvai	17 – 23 metų moterys
	skaičius
Pagarbos ir pripažinimo : -noras būti suaugusia; -noras būti populiaria draugų tarpe; -įsitikinimas, kad visi bendraamžiai lytiškai santykiauja;	9 6 1 2
Meilės ir priklausymo : -noras pasijusti mylima; -noras įrodyti meilę draugui; -nesugebėjimas pasakyti „ne“ draugo prašymui;	20 10 4 6
Naujų išpūdžių ir pažinimo : -smalsumas;	0 0
Fiziologinis : -noras patirti malonumą; -noras turėti lytinius santykius.	4 3 1

Psichologijos žodyne nurodoma, jog motyvai yra „veiklos stimulai, susiję su žmogaus poreikių tenkinimu. Jie skatina jo aktyvumą ir veiklos kryptį, kurią lemia aplinkos arba vidaus veiksniai, materialūs arba idealūs individo tikslai bei žmogaus veiksmų ir poelgių pasirinkimo priežastis“ (Augis, 1993, p.177).

Paprašius respondenčių pateikti rekomendacijas, kaip, kokiais etapais, jų manymu, turėtų vykti lytiškumo ugdymas?“ Net 7 tiriamosios nežinojo, kaip tai turėtų vykti: „*neturiu nuomonės*“, „*net neįsivaizduoju*“, „*nieko nepakeisite*“, „*nežinau, kaip tai galėtų vykti*“, likusios 3 – pasiūlė rodyti filmus, vesti individualius pokalbius.

Domėtasi, ką seksualines paslaugas teikiančios moterys veikia laisvalaikiu ir kokios jų didžiausios gyvenimo vertybės. Vertybės tarsi programuoja visą žmogaus veiklą, lemia svarbiausią elgesio kryptį, vieną ar kitą poelgį ar net atskirą veiksmą. Psichologijos žodine (1993) teigiama, kad „vertybinės orientacijos atspindi visuomenės, kuriai individas priklauso, ideologiją ir kultūrą“. Analizuojant duomenis buvo išskirtos dvi naujos kategorijos: vertybės, kurią sudarė 11 subkategorijų, 40 teiginių (11 priedas) ir laisvalaikio, kuriame išskirta 10 subkategorijų, 28 teiginiai (12 priedas).

Tiriamųjų buvo paprašyta išvardinti kelias didžiausias savo gyvenimo vertybes. Žmogaus vertybinės orientacijos parodo, ką jis linkęs daryti su savo ribotu laiku ir energija. Vertybė - tai abstraktus, bendras elgesio principas, standartas, pateisinant konkrečius veiksmus ir tikslus.

Tiriamosios išskyrė individualiai orientuotas vertybes : „*turėti gerą draugą*“, „*draugai*“ – pasikartojo net 9 kartus, „*vaikas*“ ir „*pinigai*“ – pasikartojo po 5 kartus, „*šeima*“ ir „*materialiniai daiktai*“ – po 4 kartus, „*tėvai*“ kaip vertybė paminėti 3 kartus, „*mokslas*“ bei „*butas*“ – 2 moterims buvo vertybė, visa kitą buvo paminėti po vieną kartą : „*geras darbas*“; „*garbė*“, „*meilė*“, „*pasitikėjimas*“, „*ištikimybė*“, „*grožis*“. Moterys turinčios vaikų, kaip viena iš didžiausių vertybių paminėjo „*vaiką*“, neturinčios vaikų – „*šeimą*“. Vienas iš esminių žmogaus poreikių – būti grupės nariu, gauti pritarimą, paramą, pripažinimą, jaustis grupėje saugiai. Tai pasitvirtino respondentų atsakymuose, nes dažniausiai minima jų vertybė – draugai.

Įdomu buvo sužinoti, ką respondentės veikia laisvalaikiu? Dažniausiai tiriamosios skaito knygas (6 teiginiai), bendrauja su draugais (5). Klausytis muzikos, tvarkyti aplinką, namus bei žiūrėti televizorių respondentėms taip pat vienas iš dažnesnių užsiėmimų (teiginiai pasikartojo po 4 kartus). Sekančiai išvardinti laisvalaikio praleidimo būdai paminėti po vieną arba 2 kartus : „*mezgu*“, „*vaikštau po parduotuves*“, „*žaidžiu tinklinį*“, „*darau floristinius darbus*“, „*sprendžiu kryžiažodžius*“, „*bendrauju su vaiku*“, „*geriu alų*“. Paskutinis paminėtas laisvalaikio praleidimo būdas leidžia daryti prielaidą, kad alkoholio vartojimas neatsiejamas nuo prostitucijos. Tai patvirtina Bazylevo ir Žekono (2003) nuomonę, jog prostitucija užsiimantys asmenys paprastai kenčia nuo ligų ir priklausomybių.

Lytiškumo ugdymo kategorijos teiginiai

Lytiškumo ugdymo kategorijoje iš anksto buvo numatytos 2 subkategorijos, tačiau analizuojant moterų, teikiančių seksualines paslaugas gautus duomenis, ji buvo papildyta nauja subkategorija – *žinios*, kurią sudarė 14 teiginių.

18 lentelė

Lytiškumo ugdymo kategorijos analizė (teiginiai 13 priede)

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Lytiškumo ugdymas	Žinios	<i>Žinių turėjimas</i> „Taip, turėjau, viską žinojau, skaičiau žurnalus“. „Manychiau, kad pakako, kiek jų buvo. Žiūrėdavau per televiziją, draugai papasakojo“. „Taip, jų man suteikė mokykloje“; <i>Žinių neturėjimas</i> „Ne, neturėjau“ (5) <i>Nežino, ar turėjo žinių</i> „nežinau, ar man jų užteko, gal neturėjau“, „nežinau, negaliu pasakyti“, „galbūt turėjau, ne – neturėjau“.
	Šeima	„Niekada gyvenime nevyko jokie pokalbio šeimoje“ (10)
	Mokykla	„ne, mano mokykloje nevyko lytiškumo ugdymas (5)“, „per klasės valandėlę truputį pasakojo“, „mokytojos kartais pakalbėdavo“, „sakydavo, kad pasiskaitytume, o vėliau aptarsime; bet taip ir nebūdavo aptarimo“, „auklėtoja kalbėdavo apie švarą“, „nebuvo man įdomu, gal vyko“.

Tik trečdalis respondenčių teigė turėjusios žinių lytiškumo klausimais prieš ištraukiant į sekso paslaugų teikimo industriją, kurias įgijo iš mokytojų, draugų, televizijos bei žurnalų, likusios - nežinojo arba neturėjo žinių. Nei vienos moters šeimoje nevyko jokie pokalbiai lytiškumo klausimais. Respondenčių atsakymai tik dar kartą patvirtina teorinėje dalyje aptartą teiginį, kad tėvai „vaikų lytinį auklėjimą laiko itin delikatišku dalyku. (...) daugelis tėvų stengiasi „apeiti“ šią ugdymo sritį, kaip nors išsisukti nuo atsakymų į subtilius klausimus (Miškinis, 2003). Nuo tėvų priklauso vaikui diegiama moralinių vertybių sistema, formuojamos elgesio normos (Uzdila, 1993). Galima daryti prielaidą, kad nevykęs lytiškumo ugdymas šeimoje galėjo lemti tiriamųjų pasirinkimą teikti seksualines paslaugas.

Tuo tarpu, mokykloje pusė apklaustųjų įgijo žinių lytiškumo klausimais. Dažniausiai tai vykdavo paskaitų ir pokalbių metu, o viena respondentė nurodė, kad „*liepdavo pasiskaityti*“. Mokykla po šeimos yra antra svarbiausia socializacijos institucija. Ji atlieka ypatingą vaidmenį individui tampant sąmoningai veikiančiu socialiniu subjektu. Ši institucija įveda žmogų į sudėtingą, šiandiena pasižyminčią greitu kitimu informacijos sistemą, į socialinių vertybių pasaulį. Mokykla yra ne tik bendrųjų žinių perteikėjas, bet ir individo vertybių formuotojas.

Kategorijos „sekso paslaugos“ teiginiai

Ši tyrimo dalis respondentėms buvo aktualiausia. Sekso paslaugų kategoriją sudarė 5 subkategorijos, 80 teiginių (15priedas).

Tyrimo metu pakartotinai buvo užduotas klausimas „kas joms yra sekso paslaugų teikimas?“, norint išsiaiškinti, kaip tiriamosios apibūdina savo situaciją. 6 moterims sekso paslaugų teikimas, tai „*gyvenime susiklosčiusi prievartinė situacija*“. Galima daryti prielaidą, kad patirta seksualinė, psichologinė prievarta bei fizinis smurtas gali paskatinti užsiimti sekso paslaugų teikimu. Gauti duomenys patvirtina literatūroje (Marcinkevičienė, Praspaliauskienė, 2003) pateiktą sekso paslaugų traktuotę, kad jos akstinu tampa psichofizinis smurtas ir prievarta bei seksualinis išnaudojimas. Tiesa ta, kad patekimo į sekso industriją keliai yra du: arba savo noru, arba kažkam privertus. Šiuo atveju visos apklaustos moterys patenka į antrąjį pasirinkimo kelią – „kažkam privertus“. Likusios 4 respondentės, sekso paslaugų teikimą laiko papildomu uždarbiu, užsiėmimu, veikla. Galima daryti prielaidą, kad sekso paslaugas teikia, *norint užsidirbti pinigų pragyvenimui*. Leliūgienės (1997) teigimu, būtent socialinės – ekonominės sąlygos (nedarbas, skurdas) lemia kūno pardavinėjimo išplitimą, kadangi norint išgyventi neretai imamasi bet kokio darbo, tame tarpe ir sekso paslaugų „verslo“.

Kaip pagrindinį motyvą paskatinusį teikti sekso paslaugas 7 moterys nurodė pinigų trūkumą, vieną respondentę paskatino nepriteklis šeimoje, 5 tiriamosios buvo priverstos tai daryti (viena iš minėtų penkių – apgaule išvežta dirbti) ir tik vieną respondentę pastūmėjo smalsumas. Moters

kūnas, pasak Leliūgienės (1997) yra pirkimo - pardavimo objektas. Tai atitinka prostitucijos koncepciją – seksualinių paslaugų teikimas už materialinį atlyginimą (Leliūgienė, 1997). Tuo tarpu smalsumas nėra pagrindinė prostitučių darbo paskata, todėl galima teigti, kad jei Lietuvoje ekonominė padėtis pagerėtų, sumažėtų skurdas, o pajamos padidėtų, prostitucijos mastai sumažėtų arba bent jau pasikeistų sekso paslaugas teikiančių moterų motyvacija. Ši išvada paremta prielaida, kad atsiradus naujoms darbo vietoms ir padidėjus pajamoms sekso versle dirbtų žmonės, kuriems šis darbas patinka. Apibendrinant respondenčių duomenys, galima teigti, kad sekso paslaugų teikimą skatina faktorių visuma, o ne pavieniai veiksniai.

Neabejotinai patvirtina, jog prostitucija – moterį žeminantis, amoralus fenomenas dabartinėje Lietuvoje (Leliūgienė, 1997). Tiriamosios teigė, kad esamą situaciją jos vertina neigiamai (7 respondentės), nes „*tai mane žemina*“, „*man nepatinka*“, „*žemina, baimė užsikrėsti ligomis*“, „*klientai mane žemina, šiepia, tyčiojasi*“, „*nes turiu slėpti, kuo verčiuosi*“, „*bijau, kad nesužinotų mama*“, „*slėpiu*“. Jei būtų legalizuota prostitucija Lietuvoje, tai 7 tiriamosios atsisakytų teikti sekso paslaugas, nes „*nenorėtu, kad sužinotų tėvai*“, „*nenorėtu, kad sužinotų vaikai*“, „*nenorėtu, kad sužinotų aplinkiniai*“, 2 tiriamosios - abejoja, o viena – sutiktų, „*nes nebereikėtų slapstytis*“. 7 respondentės įsitikinusios, kad, įteisinus sekso paslaugų teikimą, didžiausia nauda būtų suteneriams, 2 - mano, kad – vartotojams (klientams) ir 2 - sekso paslaugų teikėjoms.

Dauguma feminisčių įrodinėjo, kad moterys nepasirinktų asocialaus vaidmens, pavyzdžiui, prostitutės, jei joms būtų pasiūlytos geresnės alternatyvos. Turėdamos tinkamą išsilavinimą, ekonomines galimybes bei pozityviai save vertindamos, moterys būtų laisvos pasirinkti bet kurią karjerą ir vargu, ar daugelis rinktųsi šį socialiai atstumtą vaidmenį. Tik trys respondentės iš 10 norėtų mokytis ir vėliau dirbti pelningą darbą (bet ne sekso paslaugų teikėją), likusios – nežino bei nemato kitų galimybių. Pateikti duomenys leidžia teigti, kad respondenčių nuostatos į sekso paslaugų teikimą teigiamos, alternatyvos dėl karjeros, verslo, mokymosi nežinomos, esama situacija jas iš dalies tenkina.

Moterys, teikiančios sekso paslaugas, dėl susiklosčiusios situacijos kaltina: „*valstybę*“, „*valstybės politiką*“, „*darbo nebuvimas, nežinojimas apie prekybą moterimis*“, „*nėr kur dirbti kaime*“, „*pilnos šeimos neturėjimas*“, „*šeima*“, „*kad neturiu namų, tėvų*“, „*suteneriai*“, „*sutenerį, net nežinojau, kad jis suteneris*“, „*aš pati kalta*“. Dar kartą pasitvirtino, kad sekso paslaugų teikimą skatina ne pavieniai veiksniai, o faktorių visuma: *ekonominiai-socialiniai; kultūriniai-vertybiniai; švietimo (nepakankamas jaunimo švietimas); neigiama visuomenės informavimo priemonių visuma; komerciniai* – „*lengvas*“, gerai apmokamas darbas, korupcija; *teisiniai* – nepilnai veikiančys įstatymai, reglamentuojantys prostituciją, teisiniai barjerai aukoms.

Pateiktos sekso paslaugų teikimo priežastys bei pasekmės verčia susimąstyti apie veiksmingos prevencijos poreikį, o kartu išryškina įvairių institucijų bei organizacijų reikšmę ir bendradarbiavimo svarbą sprendžiant šią problemą, kuri iš esmės yra tarptautinio lygmens.

- ✓ *Tiek paaugliai, tiek sekso paslaugas teikiančios moterys iš esmės neskiria lytiškumo ir seksualumo sąvokų, pateisina ankstyvus lytinius santykius, patvirtina, kad pirmoji seksualinė patirtis įgyjama vis jaunesniame amžiuje (lytinis gyvenimas pradedamas iki pilnametystės, dažniausiai 15-16 metų), kaip pagrindinis motyvas – meilės poreikis.*
- ✓ *Skirtinga vaikinų ir merginų lytinį elgseną yra nevienodų socialinių lūkesčių ir stereotipų išraiška menkai susijusi su psichologinėmis lyties ypatybėmis. Ikivedybinis vaikinų lytinis aktyvumas yra labiau socialiai priimtinas, nei merginų.*
- ✓ *Abiejų grupių tiriamieji apie lytiškumą mokykloje su mokytojais visai nekalba arba iš jų gautą informaciją vertina kaip nepakankamą.*
- ✓ *Sekso paslaugas teikiančių moterų šeimose niekada nevyko pokalbiai lytiškumo temomis, tuo tarpu svarbiausiu veiksmu, lemiančiu lytiškumo raišką nurodoma šeima; tirtų paauglių grupė – priešingai – nepasitiki tėvų teikiama informacija.*

IŠVADOS

1. Švietimo ir mokslo ministerijoje iki šiol nėra suformuotos lytiškumo ugdymo koncepcijos. Šiuo metu esama priešpriešos tarp integruoto į bendrojo lavinimo turinį lytiškumo ugdymo ir lytinio švietimo pagal ugdytinių poreikius.
2. Apibendrinant veiksnius, lemiančius paauglių lytiškumo raiškos ypatumus, pagrindinis vaidmuo tenka žiniasklaidai, kuri tampa itin svarbiu asmenybės socializacijos veiksniu, nes formuoja išorinio pasaulio sampratą, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, vertybių sistemą.
3. Svarbiausiu veiksniu, lemiančiu lytiškumo raišką sekso paslaugas teikiančios moterys nurodo šeimą, mažiau svarbiu – žiniasklaidą.
4. Tiek paaugliai, tiek sekso paslaugas teikiančios moterys iš esmės neskiria lytiškumo ir seksualumo sąvokų, pateisina ankstyvus lytinius santykius, stokoja sąmoningos motyvacijos išvengti ankstyvų atsitiktinių lytinių santykių.
5. Dėl lytiškumo ugdymo stokos ir nepakankamo efektyvumo ugdymo įstaigose, per menko tėvų vaidmens, nepalankios sociokultūrinės aplinkos šeimoje susidaro prielaidos paauglių lytinio tapatumo formavimuisi ir nesaugiai lytinei elgsenai.
6. Paaugliai yra motyvuoti dalyvauti lytiškumo ugdymo programose įgyvendinant popamokinėje ir individualioje veikloje. Jų manymu, mokykloje vyresniųjų klasių mokiniams turi būti įvestas atskiras mokomasis dalykas lytiškumo ugdymui, o pradinė klasių mokiniams - integruotas į visus mokomuosius dalykus. Hipotetiniame modelyje akcentuojamas aktualios lytinio švietimo temos, susijusios su reprodukcinė sveikata.
7. Sekso paslaugas teikiančių moterų požiūris į lytiškumo ugdymą įstaigoje neigiamas. Tai sudaro prielaidas rizikingai lytinei elgsenai, nepalankiai sveikatai.
8. Paaugliai nepasitiki tėvų teikiama informacija lytiškumo klausimais, todėl mokykla, siekdama intensyvesnės partnerystės su šeima ugdant vaikų lytiškumą, turėtų organizuoti tėvų švietimą ir suteikti jiems pedagoginių bei psichologinių žinių apie tai, kaip bendrauti su vaikais įvairiomis lytiškumo temomis.

PASIŪLYMAI

1. Lytiškumo ugdymas kaip mokslinio tyrimo objektas nėra pakankamai ištirtas mūsų šalyje, todėl tikslinga tęsti šios srities mokslinius tyrimus:
 - organizuoti realiai veikiančių lytiškumo ugdymo ir lytinio švietimo programų turinio ir poveikio tyrimus, jų palyginimus.
 - tikslinga būtų organizuoti longitudinalinius tyrimus, kuriais būtų galima nustatyti minėtų reiškinių poveikį asmens vertybinių orientacijų kaitai ir įtaką jo šeimyniniam gyvenimui.
2. Lytiškumo ugdymas mokyklose, pagrįstas lyčių aspekto įvertinimu, suteikiantis jauniems žmonėms reikiamų žinių bei lavinantis jų sprendimo priėmimo įgūdžius, yra viena esminių jaunų žmonių lytinės ir reprodukcinės sveikatos stiprinimo sąlygų.
3. Tobulinant programas, svarbu atsižvelgti į jaunų žmonių požiūrį. Į praktiką diegiamų lytiškumo ugdymo programų veiksmingumas ir atitikimas jaunų žmonių poreikius turėtų būti nuolat vertinamas. Lytiškumo ugdymą vykdančių specialistų kompetencijų didinimas, sudarant galimybę nuolat įgyti žinių ir tobulinti savo kvalifikaciją.
4. Bendromis pedagogų, medikų, sociologų ir psichologų jėgomis būtina sukurti naują, mūsų visuomenei pritaikytą, bendražmogiškomis vertybėmis pagrįstą, pozityvią brandaus lytiškumo ugdymo programų sistemą, padedančią jaunam žmogui susiformuoti teisingą požiūrį į lyties dalykus ir sėkmingai integruoti asmeninę lytinę galią, ją socializuoti, susikurti vidinę harmoningą kūno ir dvasios vienvė.

LITERATŪRA

1. Alan Guttmacher Institute Sex and America's Teenagers (1994). New York: The Alan Guttmacher Institute.
2. Atviros lietuvis fondas (2002). *Socialinių lyčių stereotipų formavimas žiniasklaidoje*. <http://politika.osf.lt/Kiti/dokumentai/SocialiniuLyciuStereotipai.pdf> (žiūrėta 2007-02-02).
3. Augis, R. ir kt. (Red.). (1993). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
4. Barkauskaitė, M. (1999). Paauglys: savijauta, santykiai, veikla besikeičiančioje mokykloje. *Pedagogika*, 39, 67–77.
5. Bazylevas, I., Žekonis, R. (2004). Prekybos žmonėmis teisiniai aspektai Lietuvoje// *Prekyba moterimis: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
6. Bazylevas, I., Žekonis, R. (2003). *Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė Lietuvoje*. Kaunas: S.Smirnovas II.
7. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai (2003). Vilnius.
8. Bitinas, E. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius.
9. Bulotaitė, L., Davidavičienė, A. G., Lekarevičiūtė, A., Trakinskienė, L. (2000). *Gatvės vaikų, esančių institucijose, svaiginančių medžiagų vartojimo ir seksualinio elgesio greitas įvertinimas bei atsakas: Tyrimų medžiaga*. Vilnius
10. Burns, R.B. (2000). *Introduction to Research Methods*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication.
11. CEEHRN (2005). *Sex work, HIV/AIDS and Human Rights in Central and Eastern Europe and Central Asia*. Vilnius: Central and Eastern European Harm Reduction Network (CEEHRN).
12. Cymru, C. (2000). *Tarp žmonių. Parankinė socialinio darbuotojo knyga*. Vilnius: Apyaušris.
13. Daudaravičienė, V. (2001). *Lytinio ugdymo ir lytinio švietimo priešprieša bendrojo lavinimo mokyklose: problemos ir perspektyvos* (Nepublikuotas magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001).
14. Federal Center for Health Education (1995). *Sexuality and Contraception from the Point of View of Young People and Their Parents*. Cologne, Germany: The Center.
15. Freud, S. (1999). *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. Vilnius : Vaga, 275-307.

16. Gaigalienė, M. (1998). *Moksleivių rengimo šeimai socialiniai pedagoginiai parametrai: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, ugdymas (edukologija) (078)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
17. Gage, N. L., Berliner, D. C. (1994) *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma litera.
18. Gass, R., Seiter, J. (1999). *Persuasion, Social Influence and Compliance Gaining*. Boston: Allyn and Bacon.
19. Gerasimovič, A. (2005). *Būsimųjų jaunavedžių požiūris į šeimos funkcijas ir pasiruošimą jas atlikti* (Nepublikuotas magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005).
20. Grigas, R. (1995). *Tautos likimas*. Vilnius.
21. Grinienė, E., Lindinienė, D., Maračinskienė, E., Vaitkevičius, J. (1990). *Mokymosi įtaka vaiko ir paauglio organizmui*. Kaunas.
22. Gučas, A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas.
23. Imelinskis, K. (1999). *Lytinio gyvenimo psichohigiena*. Vilnius: Avicena.
24. Jaruševičienė, L. (2000). *Paauglių lytinė elgsena ir reprodukcinės sveikatos galimybių vertinimas. Daktaro disertacija : biomedicinos mokslai, visuomenės sveikata*. Kauno medicinos universitetas.
25. Jaruševičienė, L., Valius, L. (2005). *Jaunų žmonių lytinė ir reprodukcinė sveikata*. Kaunas: Vitae Litera.
26. Jarockytė, A. (2003). *Informacinė visuomenė Lietuvoje 1990–2000*. Vilnius: Žara.
27. Jovaiša L. (1997). *Krikščionio ugdymo prielaidos ir metodas // Lietuvos edukologija*. Vilnius: Leidybos centras, 191–201.
28. Jungtinių Tautų Gyventojų fondas. (2005). *Projektas „Umbrella project for Lithuania 2005“*. <http://www.gap.lt/vpjls> (žiūrėta 2007-03-12).
29. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiaulių universitetas: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
30. Kemerienė, S. (2000). *Seksualinė prievarta prieš vaikus*. Vilnius.
31. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius.
32. Klimas, V. (1995). *Du požiūriai į seksualumą. Šeimos planavimas: medicininiai ir socialiniai aspektai*. Konferencijos medžiaga. Vilnius : Pradai.
33. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: „Technologija“.
34. LR Švietimo ir mokslo ministerijos įsakymas „Dėl rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo“ 2007 m. vasario 7 d. Nr.ISAK-179 . Valstybės žinios, 2007, Nr.19-740, 108-112.
35. Luobikienė, I. (2002). *Sociologija : bendrieji pagrindai ir tyrimo metodika*. KTU.
36. Madueno, C. (2004). *Paauglio seksualumas*. Vilnius: Naujoji Rosma.

37. Marcinkevičienė, D., Praspaliauskienė, R. (2003). *Prekyba moterimis ir prostitucija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
38. Miškinis, K. (2003). *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas: AB spaustuvė „Aušra“.
39. Myers, D.G. (2000). *Psichologija*. Kaunas. Poligrafija ir informatika.
40. Narbekovas, A., Meilius, K. (2002). Biotechnologijos: pagalba ar iššūkis šeimai kaip institucijai? *Sveikatos mokslai*, 2(18), 84-91.
41. National replies to the Questionnaire „Adolescence: a challenge to the family”, (educational and supportive measures for parenting). Report summary. Conference of European ministers responsible for family affairs, XXVth session. Strasbourg, 26 May 1997.
42. Navaitis, G.(1990). *Moksleivių požiūri į šeimos vertybes ugdantys veiksniai*. Vilnius.
43. Paškus, A. (1996). *Kunigo meilė*. Vilnius: UAB „Valstiečių laikraštis“.
44. Pecchioni, L.L., Croghan, J.M. (2002). Young Adults' Stereotypes of Older Adults with Their Grandparents as the Targets. *Juornal of Communication*, 52, 715-730.
45. Peleckaitė, E. (2002). *Moksleivių lytinės elgsenos ir jų suvokiamo lytinio ugdymo poreikio analizė* (Nepublikuotas bakalauro darbas, Kauno Medicinos Universitetas, 2002).
46. Pocevičienė, R. (2005). *Paauglių požiūris į ankstyvus lytinius santykius* (Nepublikuotas bakalauro darbas, Šiaulių universitetas, 2005).
47. Reingardienė, J. (2006). *Mokykla – stereotipų kalvė*. <http://www.gap.lt> (žiūrėta 2007-01-15).
48. Ruškus, J., Mažeikienė, N., Blinstrubas, A., Balčiūnas, S. (2005). *Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų rehabilitacija ir reintegracija*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
49. Ruškus, J., Merkys, G.(2002). Bausmė ir ugdymas: įkalinimo bei priežiūros įstaigų misijų prieštaravimas. G. Merkys ir kt. (Sud.). *Nepilnamečių resocializacija: Lietuvos nepilnamečių priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija* (p.20-33). Šiauliai.
50. Shaller, M., Latane, B. (1996). Dynamic Social Impact and the Evolution of Social Representations: A Natural History of Stereotypes. *Journal of Communication*, 46, (64-77).
51. Sipavičienė, A. ir kt. (2004). *Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
52. Stankūnienė, V., Mitrikas, A. (1997). *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: LFSI.

53. Stonkienė, M. (2006). *Vyraujantys šeimos modeliai ir socialiniai lyčių stereotipai Lietuvos žurnaluose, skirtuose paaugliams*.
http://www.moterys.lt/index.php?show_content_id=526 (žiūrėta 2007-04-07).
54. Šalkauskis, J. (1992). *Rinktiniai raštai. Pedagoginės studijos*. Vilnius: Leidybos centras, 1–2 knyga.
55. Štuopytė, E., Leliugienė, I. (2000). Mokyklos vaidmuo integruojant vaikų socialinio ugdymo institucijų veiklą. *Socialiniai mokslai*, 2(23), 99 – 104.
56. Švietimo ir mokslo ministerija (2000). Universaliosios sveikatos ugdymo bei rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos.
http://www.smm.lt/old/veiklos_planai_ir_programos/docs/rs_ugd_univers_prg.pdf
 (žiūrėta 2007-02-12).
57. Švietimo ir mokslo ministerija. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa (2005).
http://www.smm.lt/old/veiklos_planai_ir_programos/docs/programos/rengimo_seimai_ir_lytiskumo_ugdymo_programa.pdf (žiūrėta 2007-02-12).
58. Ustilaitė, S. (2001). *Paauglių lytiškumo raiška ir jos psichopedagoginės korekcijos prielaidos*. Daktaro disertacija. Vilniaus pedagoginis universitetas.
59. Ustilaitė, S. (2002). Šeimos poveikis paauglių lytiniam elgesiui. *Pedagogika*, 43, 201-207.
60. Uzdila, J.V., Danilevičius, E. (2000). JAV visaapimančio seksualinio švietimo programų reakcija į socialinę revoliuciją: rezistencija ar rezonansas? *Pedagogika*, 46, 14-28.
61. Vaičiulienė, A. (2004). *Paauglio psichologija*. Vilnius : Presvika.
62. Valickas, G. (2003). *Asocialus elgesys ir asmenybės vystymasis*. Paskaitų konspektai. Vilnius.
63. Zaborskis, A. (1997). *Mūsų mažylis*. Kaunas: Šviesa.
64. Žeižienė, E. (1999). Ar prekyba moterimis tik socialinė problema? *XXI amžius Nr.17*, p.9
65. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius : Valstybinės leidybos centras.
66. Whitbeck, L. B., Yoder, K. A., Hoyt, D. R., Conger, R. D. (1999). Early Adolescent Sexual Activity: A Development Study. *Journal of Marriage & the Family*, 61(4), 934–946.
67. Белановский, С.А. (2001). *Глубокое интервью*. Москва Никколо-Медиа.
68. Эриксон, Э. (1996). *Идентичность, юность и кризис*. Москва: Прогресс.
69. Кон, И. С. (1989). *Психология ранней юности*. Москва: Просвещение.

**THE IMPORTANCE OF SEXUALITY EDUCATION FOR BUILDING UP SEXUAL
IDENTITY AND SEXUAL BEHAVIOUR**
The Master's Degree Thesis

Summary

Analyses of theoretical research has been carried out on concepts of sex and sexuality among teenagers and women providing sexual services and attitudes towards the importance of sexual education influencing shaping their sexual identity and sex behavior.

Hypothesis was raised that unfavorable socio-cultural environment in the family, insufficient sex education in school preconditions formations of sex identity problems and unsafe sex behavior among teenagers.

The research was done using the focus groups and semi standardized type of interview methods with the aim to reveal importance of sex education in shaping sex identity and sex behavior. The method of qualitative interpretation (content analyses) was applied.

The scope of research included 7 teenagers of „N” high school (gymnasium), 9 teenagers of „N” secondary school in Siauliai and 10 women providing sexual services.

Empirical part of the research investigates sexual tendencies of teenagers, prevalence of early sexual relations, motives, consequences, understanding of sexuality and the ways of sex education in secondary schools forming socializing and decision making skills.

The most important empirical *conclusions* that were drawn are:

- The Ministry of Education and Science has not structured yet the concept of sex education in secondary schools. Currently, there exists opposition between integrated sex education in secondary education curriculum and sex education in accordance to the needs of the learners.
- Lack of sex education and insufficient efficiency in educational institutions, poor role of parents, unfavorable social-cultural environment in families precondition formation of sex identity problems and unsafe sex behavior teenagers.
- Both teenagers and women providing sexual services do not make difference between sex and sexuality in general, justify early sexual relations, and lack conscious motivation of avoiding early random sexual relations.
- Teenagers do not trust parents' information on issues of sex, therefore, schools aiming intensive partnership with the families in sex education of children, should organize education of parents and provide them with pedagogical and psychological knowledge on how to deal with children on various topics of sex.
- Teenagers are motivated to participate in sex education programmes in after-school or individual activities. According to them, an independent course on sex education should be introduced in schools for senior students while an integrated course should be in primary school. The hypothetical model emphasizes relevant topics of sex education relating to reproduction health.
- Women providing sexual services have negative attitudes towards sex education in school. It preconditions risky sex behavior which is harmful to health.

Keywords: teenagers, women providing sexual services, sexual identity, sex behavior, sex education, sexuality, sex.

PRIEDAI